

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

**ANALÝZA ŽIVOTNÍHO PŘÍBĚHU
BÝVALÝCH VĚZŇŮ ZE SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝCH LOKALIT**

**ANALYSIS OF THE LIFE STORY OF FORMER PRISONER
FROM SOCIALLY EXCLUDED LOCALITIES**

bakalářská diplomová práce

Autor: Veronika Kobzová

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Panajotis Cakirpaloglu, DrSc.

Studijní program: Psychologie

Forma: Prezenční

Obor: Psychologie (PCH)

Olomouc

2015

Prohlášení

Místopřísežně prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci na téma: Analýza životního příběhu bývalých vězňů ze sociálně vyloučených lokalit vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a uvedla jsem všechny použité podklady a literaturu.

V.....dne.....

Podpis.....

Poděkovat bych chtěla svému vedoucímu práce Doc. PhDr. Cakirpaloglu, DrSc. za trpělivost a pomoc při vedení bakalářské práce, terénním pracovníkům, kteří byli nápomocní při realizaci výzkumu, své rodině za podporu a probandům za otevřenost při sdílení svých životních příběhů.

Veronika Kobzová

Obsah

1. Úvod bakalářské diplomové práce	5
2. Teoretická část	7
2. 1. Kriminální jednání	7
2. 1. 1. Kriminologická psychologie	8
2. 1. 2. Faktory zvyšující pravděpodobnost vzniku a rozvoje kriminálního chování	10
2. 2. Teorie zdrojů kriminálního jednání	12
2. 2. 1. Biologicko-psychologické teorie	14
2. 2. 2. Sociálně psychologické teorie	16
2. 2. 3. Sociologické teorie	17
2. 3. Sociální vyloučení	21
2. 3. 1. Sociálně vyloučené lokality u nás	23
2. 3. 2. Kriminalita v sociálně vyloučených lokalitách	25
2. 4. Současný výzkum	26
3. Empirická část	28
3. 1. Oblast výzkumu, výzkumné cíle a otázky	28
3. 2. Design výzkumu	29
3. 2. 1. Kvalitativní přístup	29
3. 2. 2. Typ výzkumu	30
3. 2. 3. Výzkumná metoda – narativní analýza	31
3. 2. 4. Základní soubor a metoda výběru výzkumného souboru	34
3. 2. 5. Metoda tvorby dat	36
3. 3. Etické aspekty výzkumu	38
3. 4. Přehled jednotlivých případů	40
3. 4. 1. Proband č. 1	40
3. 4. 2. Proband č. 2	42
3. 4. 3. Proband č. 3	44
3. 4. 4. Proband č. 4	45
3. 5. Analýza příběhů	46
3. 5. 1. Příběh č. 1	46
3. 5. 2. Příběh č. 2	47
3. 5. 3. Příběh č. 3	48
3. 5. 4. Příběh č. 4	48
3. 6. Syntéza příběhů	48

4. Diskuze	51
5. Závěr.....	53
6. Souhrn	54
Literatura.....	57
Český a cizojazyčný abstrak	
Přílohy	

1. Úvod bakalářské diplomové práce

Tato bakalářská práce si klade dva hlavní cíle. Prvním cílem je podat ucelený přehled o možných zdrojích kriminálního jednání a faktorech, které se mohou na vzniku tohoto jednání podílet. Druhým cílem je pak pochopit uvažování obyvatel sociálně vyloučených lokalit, kteří již prošli vězením nebo se do něj opakovaně vracejí, o jejich kriminálním počínání.

Motivace autorky pro vytvoření takovéto práce vznikla během praxe na Okresním soudě ve Žďáře nad Sázavou v průběhu studia autorky na střední škole. Zde se často setkávala s pachateli méně závažných trestných činů. Pachatelé z okrajové části společnosti se vyznačovali značnou dávkou sebevědomí během řízení před soudem, mnozí ve svém chování nedávali najevo, že by si uvědomovali dosah svého protizákonného jednání, často se cítili nevinní, dokonce to ani nevypadalo, že by pro ně odsouzení bylo opravdovým trestem, natožpak poučením. Právě zde se poprvé objevila touha blíže proniknout do uvažování těchto lidí.

Aby bylo možné efektivně předcházet kriminalitě, je důležité zaměřit se nejen na takové faktory, které mohou být predispozicí k jejímu vzniku a udržování, ale také na životní kontext jejího vzniku a to, jak si jej interpretují samotní pachatelé cílové skupiny. Mezi rizikové faktory může patřit sociální prostředí, ve kterém jedinec žije, rodinné zázemí v dětství i dospělosti a především důvody, které pachatele k trestné činnosti vedou. Jedině autentické pochopení, co předchází trestné činnosti u obyvatel sociálně vyloučených lokalit, může vést k rozvoji funkčních metod pro potlačování takového chování. I přes značně rozvinutou penitenciární a postpenitenciární péči a rozpracované teorie zločinnosti, je nedostatek výzkumů zaměřen na kontext životní reality pachatelů ze sociálně vyloučeného prostředí a toho, jak si jej interpretují sami pachatelé. Proto je důležité tyto aspekty podrobněji zmapovat, aby mohlo dojít k cílené koncepci na snížení kriminality obyvatel sociálně vyloučených lokalit „šité přesně na míru“.

V teoretické části se čtenáři seznámí s vymezením pojmu kriminální jednání a následně s odvětvím psychologie, které se těmto jevům věnuje. Součástí jsou faktory zvyšující

pravděpodobnost vzniku a rozvoje kriminality. Podstatnou část tvoří jednotlivé teorie, které se zdroji kriminálního jednání zabývají.

Z důvodu pestré škály trestných činů i osob, které se jich dopouštějí, se tato práce podrobněji věnuje právě bývalým vězňům ze sociálně vyloučených lokalit. Teoretická část tak vymezuje tento pojem a nabízí přehled kriminality v takovém prostředí.

Empirická část obsahuje kvalitativně zpracované rozhovory s bývalými vězni ze sociálně vyloučených lokalit. Cílem bylo pomocí polostrukturovaného rozhovoru zmapovat jejich dětství, situaci v primární a sekundární rodině, okolnosti prvního trestného činu a kontext další trestné činnosti, socioekonomickou situaci, motivaci k páčání, případně k nepáčání trestné činnosti a především to, jak o protiprávním jednání smýšlejí pachatelé.

2. Teoretická část

Jak již bylo zmíněno v úvodu, teoretická část vymezuje kriminální jednání, jeho obsah a kriminologickou psychologii, tedy odvětví psychologie, které se věnuje studiu těchto jevů. Zaměřuje se na faktory, které zvyšují pravděpodobnost vzniku kriminálního jednání. Jednotlivé teorie zdrojů kriminálního jednání obsahují významné výzkumy z historie až do současnosti, které se snaží objasnit osobnost zločince. Předposlední kapitola je zaměřená na definování sociálního vyloučení a kriminalitu v sociálně vyloučených lokalitách.

2. 1. Kriminální jednání

Pro seznámení se s tématem týkajícím se kriminálních jevů, je třeba vymezit některé základní pojmy. Aby mohl vůbec nějaký kriminální jev vzniknout, předchází mu určitá aktivita. V tomto případě je to kriminální jednání, které je formou sociálně deviantního chování. Pro zpřesnění se jedná o sociálně patologické chování (Fischer & Škoda, 2009). Jako deviantní je totiž považováno každé chování, které se nějakým způsobem odchyluje od společenské normy, a je tedy hodnotově a emocionálně neutrální. Společnost na takové chování implicitně nepohlíží jako na negativní jev (Hrčka, 2001). Pojem sociální patologie však označuje všechny jevy nezdravé, abnormální a obecně společensky nežádoucí. Jako takové je předmětem řady vědních disciplín, například sociologie, psychologie, medicíny, etopedie a dalších (Fischer & Škoda, 2009).

Každé lidské jednání je podmíněno určitými motivy, které jsou složené z vnitřních potřeb a vnějších pobídek. Každému motivu odpovídá hodnota. Ta určuje cíl daného jednání za účelem motiv, respektive potřebu uspokojit (Čírtková, 2004). Charakteristickým znakem cílevědomého, programového, řízeného chování, je jeho regulace prostřednictvím zpětné vazby. To spočívá v porovnání výsledků chování s plánem a v ovlivňování jeho dalšího průběhu pokračováním nebo přerušením či modifikací v závislosti na pozitivní, případně negativní zpětné vazbě. Záměr je to, co z plánu ještě zbývá a jeho charakteristickým rysem je plán dokončit (Matoušková, 2013).

Kriminální, nebo také trestní jednání tvoří souhrn trestných činů spáchaných ve společnosti. Je třeba mít na paměti, že chápání toho, jaké chování je trestné, se u

jednotlivých společností liší (Jandourek, 2011). Trestný čin je v České republice vymezen hlavním pramenem trestního práva, tedy trestním zákoníkem jako „*protiprávní čin, který trestní zákon označuje za trestný, a který vykazuje znaky uvedené v zákoně. K trestní odpovědnosti za trestný čin je třeba úmyslného zavinění, nestanoví-li trestní zákon výslovně, že postačí zavinění z nedbalosti*“ (Trestní zákon 40/2009 Sb., § 13). Trestné činy se dále dělí na přečiny a zločiny. Přečiny jsou všechny nedbalostní trestné činy a ty úmyslné trestné činy, na něž trestní zákoník stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby do pěti let, zločiny jsou pak všechny trestné činy, které nejsou podle trestního zákoníku přečiny. Speciálním druhem trestných činů jsou zvláště závažné zločiny, na něž trestní zákon stanovuje trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby nejméně deset let (Trestní zákon 40/2009 Sb., § 14).

Způsob, kterým se jedinec dopouští kriminálního jednání, existuje ve dvou formách, jako programované a neprogramované nebo také reaktivní chování (Čírtková, 2004). Zásadním rozdílem je cílevědomá příprava v případě první formy. Ta spočívá především v předešlém tipování oběti, přípravě nástrojů a využití vhodné situace. Reaktivní neprogramovaná forma je také cílevědomá, ale nelze zde již hovořit o předešlé přípravě. Jedná se o situační delikty, které mohou být následkem například prudkého afektu nebo zkratkovitého jednání. Charakteristická je přítomnost rozhodující situace, případně provokující oběti, neexistence zpětné vazby během motivačního procesu, časté je přítomné agresivní sexuální chování nebo viditelné znetvoření oběti (Matoušková, 2013).

Pachatelé se porušováním právních norem vyčleňují z rámce, který tvoří základní požadavky a očekávání společnosti. Svým počínáním přispívají k újmě nebo strádání lidí, tedy obětí jejich činu a vystavují se tak sankcím jasně definovaným v zákoně. V důsledku žádného opatření však nelze očekávat absolutní potlačení kriminálního jednání (Vágnerová, 2004). Stále převažuje trend pachatelů se k jednou započatému kriminálnímu způsobu chování vracet. Za rok 2013 dokonce došlo k „historickému maximu“, kdy podíl recidivistů tvořil 52 % ze všech odsouzených osob (Marešová, 2014).

2. 1. 1. Kriminologická psychologie

Nezákonné jevy studují různé vědní disciplíny, které se navzájem prolínají a doplňují. Tyto souhrnně nazýváme kriminálními vědami. Dále je můžeme dělit na vědy juristické, které se

zabývají trestním právem hmotným a procesním a na vědy nejuristické, kam řadíme kriminalistiku, kriminologii a forenzní psychologii. Chováním a prožíváním lidí v situacích regulovaných právem se zabývá právě forenzní psychologie jako aplikovaná psychologická disciplína (Čírtková, 2004). Spojuje relevantní poznatky psychologických oborů s poznatky právních disciplín, kriminologií a sociologií (Matoušková, 2013).

Řada autorů se liší ve svém pojetí forenzní psychologie. Členění jednotlivých okruhů je tak nejednoznačné. Logickým rozdělením je však členění českého psychologa J. Čepeláka, který jednotlivé tematické okruhy rozdělil podle posloupnosti právního řešení kriminálního činu. Následně lze rozlišit tyto oblasti:

- kriminalistickou psychologii
- soudní psychologii,
- penitenciární a postpenitenciární psychologii,
- kriminologickou psychologii (Čírtková, 2004).

Kriminalistická psychologie je využívána v rámci objasňování a vyšetřování kriminálních případů. Zabývá se různými tématy, která mají společné chování a prožívání osob podílejících se na objasňování a vyšetřování trestné činnosti v přípravné fázi (Čírtková, 2004). Jedná se zejména o posuzování osobnosti obviněného a svědka, psychologický rozbor výslechu a výpovědi, psychologické profilování pachatele a řešení psychologických problémů, které pro obviněného představuje pobyt ve vyšetřovací vazbě (Matoušková, 2013).

Soudní psychologie zkoumá problematiku chování a prožívání osob ve fázi rozhodovací. Zde se zabývá osobností obžalovaného, především jeho způsobilostí účastnit se soudního řízení a následně také tím, zda obžalovaný chápe svůj trest jako důsledek nežádoucího sociálně deviantního chování. Tato skutečnost je významná pro jeho budoucí úspěšnou socializaci. Během hlavního soudního líčení se zkoumá způsob chování jednotlivých účastníků a rozhodovací proces - co a do jaké míry ovlivňuje soudce při rozhodování o konkrétním případě (Matoušková, 2013). Do této oblasti se řadí také psychologická expertizní činnost (Čírtková, 2004).

Problematiku spojenou s výkonem trestu řeší penitenciární psychologie. Zaměřuje se na chování a prožívání pachatelů během výkonu trestu, psychodiagnostiku, hledání psychologicky účinné metody pro nápravu odsouzených a na psychologickou expertizu v souvislosti s podmíněným propuštěním. Opětovným začleňováním jedince do normálního života po odpykání trestu se zabývá postpenitenciární psychologie. Péči v této oblasti značnou měrou poskytují nestátní instituce. Jako takovou ji řada autorů považuje za oblast poradenské psychologie (Čírtková, 2004).

Kriminologická psychologie bývá někdy zaměňována s kriminologií. A přestože jejich vývoj a existence jdou ruku v ruce, hlavním rozdílem je podle Kaisera (1994), že se v případě kriminologie jedná o uspořádaný celek empirického vědění o zločinu, zločinci, negativní sociální nápadnosti a o kontrole tohoto chování, kdežto kriminologická psychologie zkoumá psychologické příčiny kriminality a s tím související osobnost pachatele. Vytváří tak pouze teoretický rámec, přičemž využívá poznatky kriminologie, tedy vědy o zločinu. Náplň kriminologické psychologie tvoří psychologické teorie kriminálního jednání, motivace pachatele, podrobnější studium osobnosti pachatele, psychologický výklad zdrojů kriminality a další sociálně patologické jevy a psychologické podněty k různým úrovním prevence kriminality. Zajímavou oblastí kriminologické psychologie je psychologické zkoumání osobnosti oběti a jejího podílu na vzniku trestného činu. Podrobněji se tomuto tématu věnuje viktimologie (Čírtková, 2004).

2. 1. 2. Faktory zvyšující pravděpodobnost vzniku a rozvoje kriminálního chování

Poznatky kriminologie se stávají klíčovými podněty pro předvídání kriminálního jednání u jednotlivých osob v rámci prostředí a podmínek, ve kterých tyto osoby žijí. Problémem pro spolehlivou predikci kriminálního chování zůstává dynamičnost, se kterou se každý jedinec s rizikovými faktory vyrovnává. Nelze tak na základě několika dispozičních faktorů jednoznačně určit, kdo se stane pachatelem trestné činnosti a kdo ne. Lze jen identifikovat rizikové činitele a určit pravděpodobnost, se kterou existuje předpoklad u konkrétního jedince, že by trestnou činnost páchat mohl. Jak říká Čírtková (Jandourek, 2011, 79) „*předpokládat, že se budoucí zločin na předcházející cestě životem vždy hlásí drobnými varovnými příznaky, bohužel neplatí pro všechny případy*“. V následujícím textu

se alespoň pokusíme popsat ty faktory, které se často u pachatelů kriminální činnosti vyskytují.

Podle Vágnerové (2004) vzniká trestný čin v důsledku specifického působení motivace pachatele společně s přítomností vhodného, tedy lehce dosažitelného objektu a za podmínek, které jsou pro páchání nezákonné činnosti výhodné. Obecně se dá ale říci, že příčiny a rozvoj kriminálního chování jsou multifaktoriální. Sociálně patologické jednání vzniká ve vztahu ke společnosti, společenské faktory jsou tak zřejmé. Důležité jsou však také další biopsychosociální faktory, které působí ve vzájemné interakci (Fischer & Škoda, 2009). Na konkrétní trestný čin je tak třeba nahlížet vždy individuálně a se zřetelem na vnitřní a vnější okolnosti (Vágnerová, 2004).

Jedním z biologických faktorů je pohlaví. Podle výzkumů se častěji dopouštějí kriminálního jednání muži než ženy. Důležitou roli hraje také věk. Podle nejnovějších statistických údajů jsou nejčastějšími pachateli trestných činů lidé ve věkovém rozmezí od 30 do 39 let (Marešová, 2014). Sklony ke kriminálnímu jednání mají dále osoby, které jsou zvýšeně dráždivé, mají vyšší míru impulzivity a nižší míru frustrační tolerance, poruchy chování související s hyperaktivitou – ADHD a s poruchou emocí (Fischer & Škoda, 2009).

Psychickým faktorem jsou zejména mentální schopnosti jedince. Mezi kriminální populací je možné nalézt osoby pohybující se na škále inteligence od mentální retardace po genialitu. Nejčastěji se však jedná o jedince s nižšími rozumovými schopnostmi, kteří mají nižší schopnost posoudit danou situaci a zvážit důsledky vlastního jednání. Ne výjimečně se jedná o osoby z nižších sociálních vrstev a příslušníky menšin (Vágnerová, 2004). Delikventi jsou také častěji osobami, které trpí poruchou osobnosti. Tyto poruchy souvisí s odchylkami ve vztahu jedince k druhým, ke společnosti a jejím normám. Méně časté v delikventní populaci, avšak společensky zvláště nebezpečné, jsou poruchy sexuální preference. Významným psychickým faktorem projevujícím se v chování je temperament, tedy soubor vrozených dynamických vlastností jedince (Fischer & Škoda, 2009).

Sociálním faktorem je především rodina. Zde je důležitá otázka osobnosti rodičů, funkčnosti a úplnosti rodiny a problematika syndromu týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte. Společným negativním faktorem vyplývajícím z rodinného prostředí

jsou obecně nevhodné výchovné vlivy a vztahy v rodině. Recidiva kriminálního jednání značně souvisí se ztrátou funkčního rodinného zázemí. Mezi sociální faktory dále patří vliv spoluvrstevnických skupin a part, různé způsoby chování, které jsou samy sociálně patologické. Také užívání drog je častou primární příčinou delikvence. Významným sociálním faktorem je dosažená úroveň vzdělání a následné postavení ve společnosti (Fischer & Škoda, 2009). Jandourek (2011) v této souvislosti uvádí, že podmíněnost zločinu sociálním prostředím má za následek rozvoje zločinnosti v prostředí s vysokou nezaměstnaností a sociálními ghetty. Problém s uplatnitelností na trhu práce totiž přispívá k tomu, že se takto neúspěšní jedinci uchylují ke kriminalitě proto, aby dosáhli svých cílů (Fischer & Škoda, 2009).

Na základě identifikace rizikových faktorů a jejich interakcí je možné vytvořit teoretický podklad pro vysvětlení a předvídání kriminálních jevů. Vznik a vývoj kriminologických koncepcí zločinnosti úzce souvisí s vývojem společenského pojetí samotného člověka, sociálně patologických jevů a důležitostí, kterou společnost v průběhu času jednotlivým faktorům připisovala.

2. 2. Teorie zdrojů kriminálního jednání

Následující kapitola si klade za cíl seznámit čtenáře s kriminologickými teoriemi vzniku zločinnosti. Podle Holcra & kol. (2009) je specifikem kriminologické teorie její orientace na odhalení etiologie kriminality a spolu s tím na její prognózování a kontrolu. Pro lepší porozumění jednotlivým koncepcím zdrojů kriminálního jednání je vhodné přiblížit, jak byl chápán pojem kriminálního jednání v době, kdy se jednotlivé koncepce formovaly. Následující text proto přináší stručný přehled, který by měl posloužit lepší představě o vývoji chápání tohoto pojmu.

Problematikou zločinnosti se svým způsobem zabývá lidstvo od pradávna. Již od vzniku lidského rodu existují jedinci, kteří překračují příkazy a obyčeje, později zákony. Kriminalita se vyskytuje v téže době, kdy jsou vydány první „zákazy“, protože jsou to právě ony, které se snaží na kriminální chování reagovat (Arnau, 1966). Od dob antiky až do začátku 18. století je páčání zločinů označováno jako démonické, pachatelé se

považovali za posedlé zlými duchy, trpící duševními poruchami nebo postižení určitými anomáliemi (Holcr & kol., 2009, Jakovlev, 1973).

S nástupem osvícenství na přelomu 17. a 18. století, kdy jsou datovány první snahy o přesnější vymezení trestného činu, je lidské jednání chápáno jako výraz svobodné, uvědomělé a účelně zvolené varianty chování, které je základem zásady trestní odpovědnosti osoby za zavinění dodnes (Jakovlev, 1973). Beccaria (1893) se v této době jako jeden z prvních pokusil odlišit čin od osobnosti jednatelého. Za pravé měřítko trestného činu považoval reálnou škodu, která pachatelovým jednáním vznikla společnosti. Podle tohoto rozdělení tak vzniká možnost odsoudit pachatele pouze za čin, nikoli však za pachatelovy vlastnosti.

Vyvedena myšlenka „svobodné vůle“ až do důsledků znamená, že trest odpovídá přímou úměrou protiprávnímu činu bez ohledu na polehčující okolnosti, to znamená bez zřetele na objektivní, sociální, psychologické či jiné příčiny a podmínky. Jediným prostředkem v boji proti zločinnosti by tak bylo zastrasování v podobě trestů, které způsobují stále větší bolest. Předpokládalo se, že každý člověk je schopen páchat jakoukoli trestnou činnost. Všichni si tak zaslouhují stejný trest a tento na ně bude působit stejným způsobem. Toto pojetí 18. století zcela utlumilo rozvoj uvažování o trestné činnosti, stejně jako objevování objektivních zákonitostí, jež určují lidské chování (Holcr & kol., 2009, Jakovlev, 1973).

Ve 2. polovině 19. století, kdy dochází k vydělení kriminologie jako samostatné vědy, jsou považovány za příčinné faktory pro vznik trestné činnosti zvláštnosti vyplývající z osobnostního založení pachatele. Začínají se zkoumat dispoziční, strukturální psychické jevy, o kterých se předpokládá, že odlišují pachatele od ostatních (Čírtková, 2004). Významné místo v této oblasti zaujímal italská pozitivistická antropologická škola, která přispěla zejména empirickým poznáváním kriminality a jejích pachatelů. Typickými představiteli jsou, například Cesare Lombroso a jeho žáci Raffaele Garofalo a Enrico Ferri (Novotný, Zapletal, & kol., 2008). Teoriemi těchto autorů se podrobněji zabýváme v kapitole 2. 2. 1. Biologicko-psychologické teorie.

Teorií, které se pokoušejí vysvětlit příčinu kriminálního chování je velké množství a vycházejí z různých hledisek. U jednotlivých koncepcí a teorií můžeme pozorovat vzájemné prolínání se biologických, psychických i sociálních faktorů (Fischer & Škoda,

2009). Většina vznikla na základě dnes již překonané domněnky tradované po celá staletí, že existuje zásadní, kvalitativní rozdíl mezi pachateli a ostatními lidmi (Jakovlev, 1973). Podle Fischera a Škody (2009) můžeme zaznamenat tři přístupy:

- biologicko – psychologický,
- sociálně psychologický,
- sociologický.

Teorie se v rámci jednotlivých přístupů často překrývají, doplňují se, nebo na sebe dokonce navazují. V následujících kapitolách se zaměříme na ty, které jsou řadou autorů nejčastěji zmiňované, a které hodnotíme jako zásadní pro další vývoj kriminologického zkoumání.

2. 2. 1. Biologicko-psychologické teorie

Biologicko-psychologické teorie se snaží popsat typickou osobnost zločince na základě vrozených dispozic, které sám jedinec nemá valnou schopnost ovlivnit. Hledají odchylky od „normy“ ve fyziologii a psychologii pachatelů nebo v genetické struktuře. Tím odvádí pozornost od absolutního pojetí svobodné vůle jednotlivců a poukazují na biologickou podmíněnost (Jakovlev, 1973).

V 70. letech 19. století formuloval svoji teorii italský psychiatr a vězeňský lékař Cesare Lombroso, teorii „criminal man“, tedy rozeného zločince. V rámci této teorie předpokládal, že lidé se zločinci nestávají, ale že se jimi rodí. Zločinecké zaměření identifikoval na základě měřitelných duševních a především tělesných znaků – odchylek, které se podle něj vyskytovaly u degenerované skupiny primitivních lidských bytostí, srovnatelných se zvířaty. Podle Lombrosa se zločinci ve srovnání se zdravými jedinci vyznačovali menší a více deformovanou lebkou, větší výškou a váhou, světlejším plnovousem, křivými nosy, svažujícím se čelem, velikýma ušima, mohutnými čelistmi, tmavou kůží, očima a tmavými vlasy. Jeho jméno se pojí s termínem antropologie zločince (Lombroso, 2006). Při svých úvahách vyšel z antropometrického měření na téměř 4000 odsouzených. Na základě toho vytvořil tabulky, podle kterých existovala spojitost určitých fyzických rysů člověka s trestním chováním. Následující výzkumy provedené r. 1913 a r.

1915 jinými výzkumníky však tuto teorii nepotvrdily (Jakovlev, 1973). Postupně tedy Lombroso svoji koncepci zrevidoval a vytvořil typologii šesti kriminálních osobností (Lombroso, 2006).

Současně se vznikem prvních inteligenčních testů došlo i k testování inteligence kriminální populace. Ve všech prvních dvou stech studiích se prokázal velký výskyt rozumově zaostalých jedinců v delikventní populaci. Z tohoto důvodu došlo k mylným závěrům, že mentální deficit je kauzálním faktorem delikventního chování (Koudelková, 1995). Nízkou úroveň mentálních schopností (oligofrenii) za jednu z hlavních příčin delikvence považoval i H. H. Goddard. Zde navázal na Lombrosa, když zdůraznil vrozené determinanty a mentálně defektního jedince ztotožňuje s „rozeným zločincem“ (Netík & Netíková, 1994). Mnohé novější studie tyto závěry zpochybňují, ačkoli řada moderních komparativních výzkumů inteligence delikventní a nedelikventní populace ukazuje sníženou inteligenci delikventů. Vysvětlení je však nasnadě. Výzkumy se provádí na odsouzených pachatelích, jsou to tedy ti, kteří jsou odhaleni. Ukazují-li výsledky výzkumů, že se jedná o osoby se sníženou inteligencí, je také jasné, že se budou dopouštět trestné činnosti takovým způsobem, že jejich dopadení bude snadnější. Proto budou také tyto osoby tvořit větší část vězeňské populace, než jedinci s vyšší inteligencí, kteří mohou být naopak takoví, jenž spravedlnosti úspěšně unikají (Novotný, Zapletal, & kol., 2008).

Teorie podmíněnosti delikventního chování genetickými vlivy by měly dokládat srovnávací studie jednovaječných a dvouvaječných dvojčat. U dědičné podmíněnosti by v případě jednovaječných dvojčat měla existovat shoda. Nejstarší studie provedená ve 20. letech 20. století v Německu není považována za směrodatnou, jelikož neprověřovala míru genetické shody mezi dvojčaty a neobsahovala reprezentativní vzorek. Novější studie opírající se o velké populační vzorky ukazují, že vlivy prostředí mají při vzniku kriminálního chování o něco větší váhu než vlivy genetické. Nejznámějšími autory těchto studií jsou Christiansen, Dalgaard a Kringlen (Matoušek & Matoušková, 2011). Druhý způsob, který mohl poukázat na vliv dědičnosti kriminálního chování, zkoumal v rámci adopčních studií děti, které byly krátce po narození svěřeny do péče adoptivních rodičů. V této souvislosti je nejčastěji citován výzkum Mednicka a jeho kolegů, který však nepotvrdil existenci specifických dispozic k určitému typu trestné činnosti. Z jeho závěrů ale vyplývá, že biologická dispozice má jakousi obecnou povahu, která souvisí

s adaptabilitou dítěte. Lepší sociální podmínky se tak ukazují jako faktor, který snižuje kriminalitu adoptovaných dětí bez ohledu na jejich genetickou výbavu (Mednick, 1985).

2. 2. 2. Sociálně psychologické teorie

Podstatou sociálně psychologických teorií je osobnost se svými sociálně významnými rysy a vlastnostmi, které se projevují chováním v rámci společnosti. Objektem zájmu sociálně psychologického výzkumu je osobnost, která je na společnosti závislá a to, jak sama společnost působí na osobnost (Jakovlev, 1973).

Teorie sociálního učení vychází z behavioristické teze, že stejně jako ostatní vzorce chování, je i zločin vyústěním předcházejících procesů sociálního učení na principu posilování, napodobování a identifikace. Koncepce původně vychází z teorie diferenciací asociace E. H. Sutherlanda, která vysvětluje recidivující kriminální jednání tím, že jedinec se ve své socializaci setkával častěji s posilováním kriminálních vzorců než s jejich odsuzováním či trestáním (Čírtková, 2004). Sutherland tedy předpokládal, že jedinec se jako kriminální nerodí, nýbrž se jím stává v důsledku učení ze svého sociálního prostředí. Také zdůrazňuje vliv časového intervalu a intenzity styků jedince s představiteli zločineckého prostředí a jeho osobnostní charakteristiky pokládá za významné pouze v případech, pokud favorizují s častým a soustavným vyhledáváním těchto kontaktů. Důraz neklade na jedince, ale na společenskou situaci. Glaser vyšel z kritiky Sutherlandových koncepcí a odvodil, že kriminalita není „nakažlivá“ pouhým stykem bez přihlédnutí k osobnosti budoucího pachatele a vytvořil vlastní teorii tzv. „diferencované identifikace“. Podle této teorie má rozhodující úlohu osobnost jedince, která rozhoduje o tom, zda se identifikuje s protisociálně orientovanými vzorci chování prostředí delikventní skupiny či nikoliv (Novotný, Zapletal, & kol., 2008). O současnou podobu konceptu se zasloužili R. L. Burgess a D. L. Akers, základní myšlenka však zůstává zachována. Kriminalita je pojímána jako osvojené chování, jehož změna závisí na způsobech a faktorech učení. Současný koncept rozlišuje pouze jemnější a subtilnější mechanismy učení, které se zaslouhují o běžné akceptování takového chování, které je společností považováno za kriminální (Čírtková, 2004).

Podle H. J. Eysenckova pojetí sociálního učení hovoříme o teorii rozdílného podmiňování. Základní odlišnost od teorie sociálního učení v intencích Burgesse a Akersse spočívá v tom, že se nejedná o zcela nové utváření způsobů jednání, ale o jednání v důsledku podmiňování (Novotný, Zapletal, & kol., 2008). Eysenck (2013) předpokládá, že každý člověk se rodí s určitým typem nervového systému, který určuje, jak moc jsme odolní vůči vlivu vnějších podnětů. Jednotlivé typy lze vystihnout třemi dimenzemi osobnosti, a to extravertizací, neuroticismem a psychoticismem. Vzájemná interakce těchto dimenzí ovlivňuje proces socializace, který je z hlediska rizika kriminálního jednání zásadní. Již malé dítě se učí normám společnosti na základě podmiňování, když je za nežádoucí chování trestáno. Podle Eysencka vzniká svědomí jako podmíněná reakce strachu. Delikventi mají nedostatečně vyvinuté svědomí z důvodu nedostatečné schopnosti učit se formou podmiňování. Na kriminální jednání jako na důsledek ustrnutí morálního vývoje v nižších stádiích pohlíželi také J. Piaget a L. Kohlberg (Tomášek, 2010).

Teorie charakteru a temperamentu vychází z Cloningerovy multidimenzionální teorie osobnosti, která předpokládá specifické reakce vycházející z osobnostních rysů jedince. U probandů zkoumá vybrané rysy temperamentu a charakteru, které zahrnují vyhledávání nového, vyhýbání se poškození, vytrvalost, sebeřízení, spolupráci a sebepřesah (Cloninger, 1993). Pro delikventní populaci je typická sebestřednost, důraz na vlastní uspokojení, zvýšená potřeba zážitků, menší míra pocíťování strachu, neschopnost reagovat na nebezpečí a odhadnout rizikovost vlastního jednání (Fischer & Škoda, 2009).

Američtí forenzní psychologové Walters a White v 90. letech 20. století vypracovali model osmi primárních kognitivních charakteristik, které jsou typické pro recidivující delikventy. Podle tohoto konceptu mají recidivisté tendenci ospravedlňovat své kriminální chování, což je především únikovým obranným mechanismem. Obrany chování mají odblokovány, následkem čehož chybí obava z následků plánovaného jednání. Oplývají pocitem privilegovanosti, orientací na moc, sentimentalitou, optimizmem, extrémní formou sebedůvěry, leností uvažovat a neschopností trvalejšího názoru (Fischer & Škoda, 2009).

2. 2. 3. Sociologické teorie

Sociologické teorie se při zkoumání kriminálního chování zaměřují na souvislost v různých společenských kontextech. Quételet takto omezoval „svobodnou vůli“ člověka řadou faktorů obecné povahy, jež závisí na podmínkách společnosti, ve kterých se jedinec pohybuje. Zločinnost považoval za sociální jev, který je podmíněn sociálními podmínkami a jako takový jimi musí být spoluvytvářen a udržován (Jakovlev, 1973). Podle Fischera & Škody (2009) se v současné době jedná především o problém existence různých skupin a subkultur.

Otázkou, proč je na některých místech větší výskyt kriminality, se zabývá teorie sociální dezorganizace. Tento jev, který je přítomen ve čtvrtích zasažených chudobou a ekonomickou deprivací, teorie vysvětluje vyšší fluktuací obyvatel. Pro jejich nestejnorodost je nemožný vznik neformálních společenských struktur, a tím i udržení sociálního řádu. Obec, která již není schopná uspokojovat potřeby těchto obyvatel a neexistence vnější síly, která by na udržování pořádku dohlížela má za následek, že jedinci využijí tento prostor nezákonným způsobem (Jandourek, 2011). Teorie vznikla ve 20. a 30 letech 20. století a původní koncepce vytvořená C. R. Shawem a H. D. McKayem byla opětovně verifikována v 90. letech. O teoretickou inovaci se zasloužili především Schuerman a Kobrin, kteří doplnili strukturální přístup Shawa a McKaye o procesuální hledisko. Zajímali se o to, jak se utváří a mění sociální život uvnitř sociálně slabých lokalit a co se s ním děje. V této souvislosti zavedli pojem „Community Crime Career“, který předpokládá kriminální kariéru jako vývojový model platný nikoli pro jednotlivce, ale pro celé sociální skupiny (Čírtková, 2004).

Teorie kontroly se zaměřují na proces osvojování konformního chování. Aby se jedinec v průběhu socializace naučil sociálně zdravým způsobům chování, musí bezchybně fungovat formální a neformální instance kontroly, jejichž prostřednictvím se v průběhu vývoje jedince z vnější kontroly utváří kontrola vnitřní. Kriminální chování pak vzniká při různých poruchách v interakci jedince s instancemi kontroly (Matoušková, 2013). Neznámější teorii vytvořil Travis Hirschi, tzv. teorii „sociálních vazeb“. Podle něj se pojem sociální vazby rozkládá do 4 elementů. Jsou to sociální citlivost, také jinak zájem a respekt k přáním a očekáváním druhých, prosociální orientace, která se vyznačuje připraveností osobně se angažovat podle platných konvencí, akceptování a schvalování morálních a sociálních hodnot a osobní zainteresovanost, jež je možné vyjádřit časovými investicemi do udržování sociálních vazeb. Tato koncepce se stala nejvíce prověřovanou

kriminologickou teorií současnosti, výsledky jsou však nejednoznačné. Hirschi ve spolupráci s M. R. Gottfredsonem svoji původní teorii přepracoval na teorii sebekontroly. Podle této se pachatelé vyznačují delikty, které jim umožňují snadné a rychlé uspokojení jejich potřeb a přání, jsou vzrušující, v práci a osobním životě jsou nestabilní, lhostejní ke druhým a mají nízkou schopnost sebekontroly. Teorie Ch. R. Tittleho „rovnováhy kontroly“ připouští vznik kriminálního jednání v důsledku nedostatečné kontroly, nebo také přemíry kontroly. Středový bod představuje rovnovážný stav, ve kterém Tittle předpokládá převahu konformního jednání. Pravděpodobnost kriminálního chování vzniká tehdy, jestliže je rovnováha mezi přijímanou a vykonávanou kontrolou porušena (Čírtková, 2004).

Tam, kde chybí jasné normy pro řízení chování v určité oblasti společenského života, vzniká anomie. Takto používal pojem anomie Émile Durkheim, který se domníval, že to má pro lidi za následek pocit dezorientace a nejistoty. Z tohoto vymezení vychází Robert K. Merton, když anomii chápe jako napětí, kterému je jedinec vystaven, pokud nesplňuje společensky akceptované normy. Napětí vzniká jako důsledek konfliktu mezi společensky uznávanými hodnotami a omezenými prostředky, kterými jedinec disponuje k jejich dosažení (Giddens, 1999). Nemohou-li lidé dosahovat uspokojování vysoce ceněných hodnot společensky přijatelnou formou, někteří to vzdají, a jiní se podle této teorie začnou uchýlovat k nelegálním prostředkům (Jandourek, 2011).

Teorie subkultur byla vytvořena jako reakce na nevysvětlenou skutečnost, že někteří lidé se začnou v důsledku anomie chovat kriminálně a jiní nikoli. Ve svém konceptu tak propojuje poznatky teorie anomie a teorie diferenciální asociace. Její představitelé A. Cohen, R. A. Cloward a L. E. Ohlin vysvětlují vznik kriminálních subkultur jako důsledek zklamání jedinců, kteří nemají šanci dosáhnout legitimním způsobem společenského úspěchu. Často se jedná o jedince z prostředí sociálně znevýhodněných menšin. Delikvence je formou obranného mechanismu, která takto manifestuje odmítnutí společenských hodnot. Naopak jedinci, kteří se pravidlům subkultury nepřizpůsobí, si hledají jiný negativní únik z této situace, jako je například závislost nebo zneužívání psychoaktivních látek (Fischer & Škoda, 2009). Touto problematikou se u nás zabývali zejména Večerka, Štěchová, Kovařík a Říčan (Novotný, Zapletal, & kol., 2008).

Jedním z nejvýznamnějších přístupů je tzv. etiketizační teorie, labelling theory, nebo také teorie nálepkování. Deviace není vnímána jako soubor charakteristických rysů jednotlivců či skupin, ale jako proces interakce mezi deviantní a nedevariantní částí populace. Kriminalita tak vzniká teprve v procesech, kdy jsou určité významy připisovány konkrétním činům (Čírtková, 2004). Chceme-li pochopit povahu deviantního chování, musíme zjistit, proč jsou někteří lidé označováni jako deviantní. Etiketami jsou vymezovány jednotlivé kategorie deviace i kontexty, ve kterých se používají. Ve svém důsledku odrážejí mocenskou strukturu společností, jelikož jejich hlavním zdrojem jsou instance formální kontroly. Osoba jednou označená jako kriminální je takto považována širokým okolím a podle toho je s ní také zacházeno, čímž dochází k její diskriminaci (Giddens, 1999). Edwin Lemert popisuje proces etiketizace v pojmech primární a sekundární deviace. Jako primární deviaci označuje jedincův úplně první prohřešek. Sekundární pak následuje, pokud jedinec v důsledku postoje okolí vyhovuje těmto očekáváním, přijme etiketu a sám sebe začne vnímat jako deviantního. Tento fenomén je často spojován paradoxně s institucemi, které mají deviantní chování napravovat – polepšovnicemi, vězením (Čírtková, 2004, Matoušková, 2013).

Na hodnocení významu životních událostí, různých podpůrných či rizikových faktorů pro vznik kriminální kariéry se zaměřuje teorie životní cesty. Tento přístup vzniká na konci 80. a začátkem 90. let. 20. století a v literatuře je možné se také setkat s označením vývojová kriminologie. Ve své koncepci využívá jiných teoretických přístupů, které integruje vývojovými, dynamickými a interakčními principy. Kriminální chování je chápáno jako vývojový fenomén, který je produktem interakčních procesů probíhajících po celý život. Zkoumání se zaměřuje na počátky kriminální kariéry, proč jedinec pokračuje ve svém kriminálním jednání, na důvody stupňování jeho útoků a motivaci pro zanechání trestné činnosti. Hlavním metodologickým nástrojem jsou longitudinální studie. Za kriminogenní faktory jsou považovány osobnostní a sociální rizika. Tyto vstupují v různých životních etapách do různých interakcí a vzájemně se ovlivňují, čímž determinují pravděpodobnost vzniku různých sociálních deviací (Čírtková, 2004). Nejvíce výzkumné pozornosti bylo zatím věnováno vnějším faktorům, tzv. life event research, které mohou být spouštěcím mechanismem kriminálního chování. Dále sociální podpoře nejbližšího okolí, (social support), která je také vnějším faktorem a vnitřním faktorům, coping strategies, které zkoumají individuální způsob reagování na krizi, konflikty a stres, což jsou osobnostní dispozice pro výběr „správné“ nebo „nesprávné“ cesty (Matoušková, 2013). K současným

představitelům patří zejména T. P. Thornberry, R. J. Sampson, J. H. Laub a D. P. Farrington. Vzájemně se shodují, že zločin je vždy výsledkem interakcí mezi pachatelem a jeho sociálním okolím. Společně také dospívají k závěru zvýraznění osobnostních zdrojů kriminality, která se na počátku pachatelova vývoje projevuje individuálními antisociálními tendencemi, což představuje klíčový konstrukt (Čírtková, 2004).

Nelze předpokládat, že by existovala jedna jediná poplatná teorie zločinnosti, která by vysvětlovala veškeré kriminální jednání. Pro úspěšnou prevenci kriminality je ale nezbytné se výzkumem kriminálních jevů věnovat a snažit se pochopit, jaká je dynamika jejich vzniku.

2. 3. Sociální vyloučení

Již v samotném termínu sociální vyloučení nebo také sociální exkluze je vyjádřeno vzdálení se osob, kterých se tento jev týká, od většinové společnosti. Tento pojem v posledních letech nahrazuje výraz chudoba obyvatelstva. Ten totiž dává tušit pouze nedostatek hmotných zdrojů, kdežto termín sociální exkluze zohledňuje také kritérium kvality sociálních vztahů. V tomto případě se jedná o situaci vyloučení z určitých sociálních vztahů a interakcí a z provozu sociálních institucí, které jsou přístupné většinové společnosti (Hirt & Jakoubek, 2006). Sociální vyloučení je definováno Zákonem o sociálních službách jako „*vyčlenění osoby mimo běžný život společnosti a nemožnost se do něj zapojit v důsledku nepříznivé sociální situace*“ (Zákon o sociálních službách 108/2006 Sb., § 3, odst. f). Na nepříznivé sociální situaci, a tedy na celkovém procesu exkluze, se může podílet věk, nepříznivý zdravotní stav, krizová sociální situace, způsob života, který vede ke konfliktu s většinovou společností, pobyt v sociálně znevýhodňujícím prostředí nebo ohrožování jiných osob trestnou činností (Zákon o sociálních službách 108/2006 Sb., § 3, odst. b). Podílení se na životě většinové společnosti spočívá v možnosti jedince využívat občanských, politických a sociálních práv. Tato skutečnost, však vyžaduje také určité povinnosti vůči společnosti. Pokud jedinec není v důsledku výše zmíněných faktorů těmto očekáváním schopný dostát, automaticky se stává objektem sociálního vyloučení (Mareš, 1999). Podle Ministerstva práce a sociálních věcí (2014) je v České republice takto ohroženo 128 500 osob.

Mechanismus sociálního vyloučení funguje na principu polarizovaných podmínek života deprivace a privilegií. Deprivovaná, tedy chudá populace v důsledku nepříznivé sociální situace na jedné straně nedosahuje úrovně druhých z důvodu vyloučení z určitých činností a nedostatku prostředků k těmto činnostem. Na druhé straně privilegovaná většinová společnost se postupně před exkludovanými uzavírá, čímž si zajišťuje možnost dosáhnout více než ostatní díky schopnosti vyloučit je z možnosti užívat určité zdroje a tyto si rezervovat výlučně pro vlastní použití (Mareš, 1999). Lenoir (1974 in Keller, 2010) ve své práci z počátku 70. let považuje sociální vyloučení za problém těch, kteří jsou málo adaptabilní. Do této skupiny řadí fyzicky, mentálně handicapované a sociálně neadaptované. Tyto dále dělí do dvou kategorií. První je marginální a asociální kategorie, kterou tvoří delikventi, prostitutky, žebráci a alkoholici. Do druhé kategorie osob zranitelných podle něj patří příslušníci rasových a etnických menšin. Dlouhodobá nezaměstnanost je považována za spolučinitele sociálního vyloučení až od konce 70. let (Keller, 2010).

Sociální exkluze dnes již není jen důsledkem samotné chudoby. Na tomto procesu se podílí řada činitelů, které jsou vymezené na etnickém, náboženském nebo kulturním základě. Jedinci jsou tak exkludováni v důsledku své životní existence či míry životních šancí. V současné době se sociální vyloučení nejčastěji týká imigrantů z mimoevropských kultur, které se potýkají s neochotou majoritní společnosti jednotlivých zemí o jejich integraci. Je nutno zmínit, že neochotou o integraci se vyznačují také samotní imigranti, kteří nejen, že odmítají kulturu země příchodu, ale také se odmítají vedle ní vymezit. Naopak vůči majoritní kultuře zaujímají postoj nepřátelství a v novém prostoru, kde se usadili, se snaží zachovávat kulturu sobě vlastní (Mareš & Sirovátka, 2008).

Na první pohled je jasné, že vyčlenění jedince z většinové společnosti má pro jeho život určité důsledky. Percy-Smith (2000) rozlišuje několik dimenzí, ve kterých se sociální vyloučení odráží. Jedná se o dimenzi ekonomickou, sociální, politickou, komunitní, individuální, skupinovou a prostorovou. V ekonomické dimenzi se sociální vyloučení jedince projevuje například dlouhodobou nezaměstnaností a nízkými příjmy. Dimenze sociální je charakteristická rozbitím tradiční domácnosti a rozpady manželství, sociální izolací, bezdomovectvím, různými sociálně patologickými jevy jako je kriminalita, nechtěná těhotenství nezletilých a podobně. Dimenze politická v sobě zahrnuje upírání politických práv, neschopnost participace, nízkou účast ve volbách. Dimenze komunitní se

vyznačuje devastovaným prostředím a obydlím, nedostupností služeb, kolapsem podpůrných sítí. Fyzický nebo mentální handicap či nemoc, chybějící vzdělání a kvalifikace, ztráta sebevědomí a sebeúcty je ukázkou dimenze individuální. Skupinová je typická koncentrací uvedených charakteristik vyloučení v určitých sociálních skupinách, což úzce souvisí s prostorovým aspektem, kdy dochází ke koncentraci vyloučených osob v oblastech s kumulací rizikových vlivů a bez odpovídající kvality života. V těchto oblastech se vyskytuje kriminalita, špatné životní prostředí, nedostatečná dopravní dostupnost a infrastruktura, nekvalitní občanská vybavenost včetně školství a zdravotnictví. Tyto skutečnosti zpětně významně zvyšují riziko sociální exkluze jeho obyvatel (GAC, 2006a).

Současná sociální politika vyvíjí snahy o sociální začleňování exkludované části obyvatelstva. Ústředním cílem je zejména eliminace důsledků nezaměstnanosti. Z důvodu výše uvedených multidimenzionálních příčin sociální exkluze ale není možné si myslet, že poskytnutím prostředků pro inkluzi v ekonomické dimenzi se vyřeší sociální vyloučení jako celek, tedy i v rámci ostatních dimenzí (Mareš & Sirovátka, 2008).

2. 3. 1. Sociálně vyloučené lokality u nás

Část města, čtvrť, dům nebo několik domů, kde žije větší počet rodin nebo jednotlivců s nejnižšími příjmy, odděleně a jakoby mimo normální život obce, se označuje jako sociálně vyloučená lokalita. V zahraničí jsou takové oblasti známé jako chudinská ghetta nebo slumy, jejichž obyvatele tvoří nejčastěji lidé s menšinovou etnicitou. Taková místa však najdeme také v České republice a zde to jsou většinou Romové, kdo se ocitli na okraji společnosti (Moravec, 2002). Podle Analýzy romských lokalit z roku 2006 je v 80 % zkoumaných vyloučených lokalit podíl Romů odhadovaný jako nadpoloviční a ve více než 40 % pak romské obyvatelstvo převyšuje 90 % (GAC, 2006a). Vyloučené lokality mohou být situované ve středu města, na periferii nebo úplně mimo obec. Vznikají spontánně jako důsledek nemožnosti jedinců vzhledem ke své ekonomické situaci bydlet ve standardním bytě nebo v rámci politiky obce, která se rozhodne nějakou lokalitu vyčlenit pro např. „neplatiče nájemného“ (Moravec, 2002).

Romskou populaci na okraji společnosti udržuje především fakt vysoké nezaměstnanosti. Oficiální statistika romské nezaměstnanosti neexistuje, odhady odborníků jsou však mezi 70 a 85 procenty. Důsledkem jsou přímé ekonomické důsledky, které představují velké břemeno pro celou společnost a snížení životní úrovně většiny rodin, jejichž živitel je bez práce. Jako závažnější se jeví nepřímé důsledky nezaměstnanosti, které spočívají v zahálce, demoralizování a hledání jiných způsobů k získání prostředků nezaměstnaných (Říčan, 1998).

2. 3. 2. Kriminalita v sociálně vyloučených lokalitách

Již v 19. století se ve společnosti zmiňuje kriminalita nebezpečných tříd. Jednalo se o nižší společenské vrstvy, tedy skupiny postavené na okraj ekonomického života s velmi omezeným přístupem ke zdrojům, které byly k dispozici pro osoby s postavením vyšším. Do nebezpečných tříd byly zařazovány také osoby určité rasy, které tak byly vystaveny diskriminaci. Tento trend je zachováván i v současnosti (Jandourek, 2011). Arnau (1966) se vyjadřuje k historickému dění v roce 1561 v Orleansu tak, že rozvoj kriminality u Cikánů byl nevyhnutelný vzhledem k jejich tehdejšímu vyhnání z provincií a znemožnění vykonávat tam jakoukoli práci. Už tenkrát tak zastávali ve společnosti roli vyvrhelů. Tuto pověst si udržovali svojí nestálostí a neschopností začlenit se do okolí.

Názory konzervativců se shodují v tom, že chudí, tedy sociálně vyloučení jsou takoví lidé, kteří se vyznačují chováním sebedestruktivního charakteru. Obyvatelé se často pojí s drogovou tematikou, těhotenstvím nezletilých, vysokým podílem svobodných matek, vysokou nezaměstnaností (Mareš, 1999). Přes mnoho generací udržovaná subkultura nejchudší vrstvy obyvatel nemá mnoho možností, jak reagovat na život ve velmi nepříznivých ekonomických podmínkách. Podle teorie Waltera Millera není primární příčinou delikventního chování mládeže pocházející z chudých rodin důsledkem nemožnosti získat práci, ale právě subkultura nejnížší společenské třídy, v níž vyrůstají. Páchání kriminální činnosti je podle orientace této subkultury snadněji slučitelné než s orientací jiných společenských tříd (Matoušek & Matoušková, 2011). Sociální vyloučení má často charakter sociální izolace, což na jedné straně vede k anomické situaci těchto osob ve smyslu Mertonova pojetí anomie jakožto napětí mezi kulturními cíli a hodnotami společnosti a nemožností dosáhnout jich legální cestou. Na druhé straně je to pak provázáno koncentrací chudoby v určitých oblastech a následně i rezignací na aktivity a hodnoty hlavního proudu společnosti. Prostorová koncentrace chudoby vede ke sdílení nejistého osudu a prostředí charakterizovaného mnoha atributy, které se jeví jako deviantní (Mareš, 1999).

Podle Výzkumu kriminality v sociálně vyloučených lokalitách na Sokolovsku, Mostecku a v Ústí nad Labem a okolí (2006) se potvrdilo, že specifické jednání sociálně vyloučených osob, tedy i kriminální, je výsledkem jejich přizpůsobení na specifické životní podmínky.

Kriminální a sociálně patologické jednání nevnímají jako něco negativního, nýbrž jako běžný zdroj obživy a obstarávání finanční prostředků. Primárním činitelem kriminality v sociálně vyloučeném prostředí jsou lidé, kteří nepříznivé sociální situace využívají. Jsou to zejména poskytovatelé rychlých půjček na vysoký úrok, drogoví dealeři, kuplíři, strůjci finančních podvodů, poskytovatelé nelegálního zaměstnání nebo majitelé domů. Ti zapříčiňují, že se sociálně vyloučení obyvatelé dopouštějí další trestné činnosti, většinou majetkové, aby získali více finančních prostředků. Toho využívají další lidé mimo sociálně vyloučené lokality, jako například majitelé zastaváren, kteří vykupují kradené předměty pod cenou.

2. 4. Současný výzkum

Vědecké zkoumání kriminálního jednání je dnes vzhledem k jeho společenské nebezpečnosti značně rozsáhlé. V současné době je v rámci kriminologie nejvíce pozornosti věnováno výzkumu v oblasti viktimologie, tedy vědního oboru, který se zabývá oběťmi trestných činů. Proces, kterým se člověk stává obětí trestného činu, se nazývá viktimizace (Čírtková, 2004). Vliv viktimizace, mentálního zdraví a obranných faktorů na kriminalitu a nelegální užívání drog u mladých bezdomovců zkoumali Tyler, Kort-Butler a Swendener (2014). Vztah proměnných zjišťovali pomocí regresní analýzy. Podle výsledků se osoba, která uteče z domova, stává také častěji obětí fyzického napadení na ulici a zároveň se vyznačuje vyšší důvěrou ve své schopnosti. Mladý muž, který utekl z domova, častěji zneužívá děti, dopouští se partnerského násilí a má větší sklon k užívání drog. Vysoká úroveň důvěry ve vlastní schopnosti koreluje s násilnou a majetkovou trestnou činností.

Výzkum kriminálního jednání se z důvodu pestré škály páchaných trestných činů člení a zaměřuje na jednotlivé skupiny deliktů (Čírtková, 2004). Jak se vyjádřil Giddens (1999, 192) „*existuje mnoho různých trestných činů a nelze předpokládat, že by všichni jejich pachatelé sdíleli určité psychologické rysy*“. Osobnost pachatele trestného činu vloupání dle Cloningerova dotazníku temperamentu a charakteru popsala V. Polišenská (2009). Šetření provedla na 149 odsouzených z českých věznic. Celkem identifikovala 10 pachatelů s extrémním typem osobnosti, 29 pachatelů s výrazným typem osobnosti a 51 pachatelů s mírným typem osobnosti. 24 pachatelů bylo identifikováno jako flexibilní.

Oproti Cloningerovým předpokladům obsahuje tento soubor méně pachatelů, kteří jsou definováni jako flexibilní a extrémní.

Výskytem kriminality v souvislosti se znevýhodněným prostředím se zabývali Barnes, Boutwell a Beavera (2013). Zkoumali, zda existuje genetická předurčenost jedince k vyhledávání konkrétního prostředí, ve kterém žije. Zaměřili se přitom na genetické rizikové faktory pro asociální chování a jejich výsledky ukázaly, že jedinci s určitou mírou konkrétních dopaminergních genů žijí častěji v sociálně znevýhodněném prostředí a tam, kde je větší výskyt násilné trestné činnosti.

Zajímavou studii na Taiwanské mužské populaci provedli Chen, Lin a Liu (2010). Na základě údajů o 715 000 osobách zjistili, že děti s nízkou porodní váhou, které se narodí matkám mladším 18 let nebo starším 40 let, mají větší pravděpodobnost, že se v pozdějším věku budou chovat kriminálně. Výzkumníci tyto výsledky spojují s kauzálními mechanismy, které jsou pro obě rizikové skupiny matek odlišné. V případě mladších matek se jedná spíše o neočekávanost a následný nedostatek péče o dítě, kdežto u starších matek jde o náchylnost dětí k biologické nevýhodě v důsledku vyššího věku matky.

3. Empirická část

3. 1. Oblast výzkumu, výzkumné cíle a otázky

Podle řady teorií je rizikovým faktorem pro vznik kriminality sociální prostředí, ve kterém jedinec žije. Některé teorie se snaží kriminální jednání zdůvodnit jako následek pobytu jedince mezi kriminálně zaměřenou společností v sociálně vyloučených oblastech, jiné poukazují na neuspokojené potřeby jedince v důsledku sociálního vyloučení a jeho snahy tyto potřeby uspokojit jinou, mnohdy nelegální cestou. Ať už je příčinná souvislost jakákoli, faktem zůstává, že sociální vyloučení je podstatným činitelem v předpokladu kriminálního chování. Logicky se tato skutečnost dostává do interakce s dalšími faktory, které mohou být pro vznik sociálně patologických jevů rovněž rizikové.

Oblast našeho výzkumu se vztahuje ke kriminalitě obyvatel sociálně vyloučených lokalit. Podrobněji se zaměříme na další rizikové faktory, které se přidružují k sociálně znevýhodňujícímu postavení ve společnosti a mohou se spolupodílet na vzniku a udržování kriminálního chování. Snažíme se popsat životní historii sociálně vyloučených obyvatel, identifikovat další rizikové faktory, které jsou formulované na základě výše popsaných výzkumů a teorií, a porozumět tomu, jakou váhu svým životním událostem přiřkládají samotní obyvatelé sociálně vyloučených lokalit, jak si interpretují realitu sociálního vyloučení a jakým způsobem tyto okolnosti vztahují ke své kriminální činnosti.

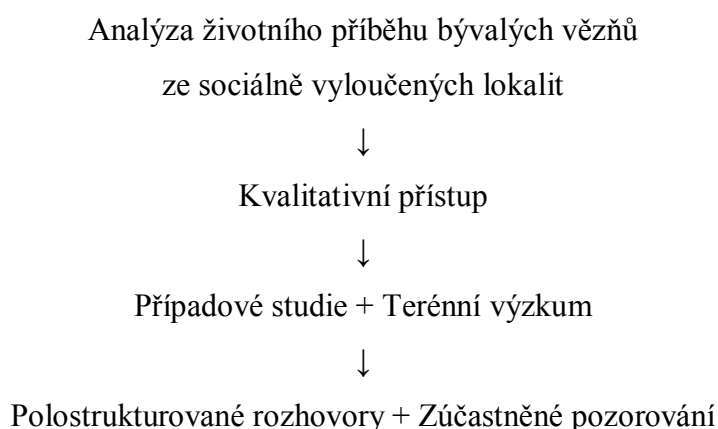
Za tímto účelem jsme si kladli následující výzkumné otázky, které mají objasnit určité skutečnosti v životě probandů.

- 1) Jaký byl průběh dětství a celková situace v rodině?
- 2) Jak mohla vrstevnická skupina, případně lidé z bezprostředního okolí ovlivnit vývoj kriminálního jednání u probanda v mladistvém či dospělém věku?
- 3) Co bylo prvním impulzem pro spáchání trestného činu?
- 4) Jaká je další motivace páchat trestné činy, případně se jich nedopouštět?
- 5) Jak se ke své trestné činnosti staví sám proband?
- 6) Jak se staví proband ke kriminalitě obecně?

3. 2. Design výzkumu

Ačkoliv existuje řada výzkumů, která se zabývá vlivem sociálního prostředí na kriminální činnost, zcela chybí popis toho, jak svoji situaci a okolí vnímají lidé, kterých se tato problematika bezprostředně týká. Pro přiblížení toho, jak bývalí vězňové ze sociálně vyloučených lokalit interpretují svoje životní zkušenosti a jakou váhu jim přiřkládají, jsme zvolili takový přístup, který dává dostatečný prostor pro zkoumání jedinečnosti každého případu, tedy kvalitativní. Tato deskripce by se mohla stát podkladem pro bližší zkoumání kriminálního jednání sociálně znevýhodněných osob, případně pomoci při řešení dalších sociálně patologických jevů.

Pro přehlednější představu o tom, jakým způsobem byl výzkum realizován, použijeme grafické znázornění hierarchického uspořádání podle obecných kategorií pro popis metodologie.

3. 2. 1. Kvalitativní přístup

Kvalitativní přístup bývá dle Miovského (2006) srovnáván s přístupem idiografickým, tedy takovým, který klade důraz na jedinečnost a neopakovatelnost zkoumaného jevu. Z toho vyplývá další charakteristický aspekt kvalitativního přístupu, a sice jeho kontextuálnost, tedy provázanost určitého jevu s konkrétním kontextem. Protože zkoumané fenomény určitým způsobem vznikají, vyvíjejí se a zanikají, je v rámci výzkumu kladen důraz na procesualnost a dynamiku. Typická je také reflexivita. Jedná se o fakt, že výzkumník se sám nějakým způsobem podílí na procesech, které zkoumá. Není zcela nutné snažit se tuto skutečnost eliminovat, ale je důležité, aby si jí byl výzkumník vědom.

Kvalitativní výzkum je podle řady autorů zavádějící termín. Někteří badatelé totiž shromažďují údaje pomocí metod, které jsou jednoznačně spojené s kvalitativním výzkumem, a tyto údaje následně klasifikují způsobem, který umožňuje statistickou analýzu získaných dat (Strauss & Corbinová, 1999). Miovský (2006, 18) popisuje kvalitativní výzkum jako takový, který *„pro popis, analýzu a interpretaci nekvantifikovaných či nekvantifikovatelných vlastností zkoumaných psychologických fenoménů naší vnitřní a vnější reality využívá kvalitativních metod.“* Podle Strausse a Corbinové (1999) se může takový výzkum týkat života lidí, příběhů, chování, ale také chodu organizací, společenských hnutí nebo vzájemných vztahů. Obvyklé shromažďování údajů se provádí prostřednictvím rozhovorů a pozorování. Je ale také možné použít dokumenty, knihy, videokazety a dokonce i údaje, které již byly kvantifikovány pro jiné účely.

3. 2. 2. Typ výzkumu

U jednotlivých autorů se členění typů výzkumů v rámci kvalitativního přístupu značně liší. Pro naše účely vyjdeme z členění, které uvádí Miovský (2006), a pro analýzu a popis „typického“ případu jako zástupce určité skupiny a kvalitní poznání „okolností“ případu použijeme případovou studii. V centru pozornosti tohoto výzkumu je případ, kterým se rozumí objekt výzkumného zájmu, což může být osoba, skupina, organizace a další. Důraz je kladen na komplexní povahu zkoumaných fenoménů, přičemž je zohledňována souvislost jednotlivých oblastí, jichž se případ dotýká, včetně jeho historicko-biografického pozadí. V případě našeho výzkumu, kdy se snažíme o hledání, popis a vysvětlení vlivu různých faktorů a souvislostí na kriminální jednání v kontextu daného případu, tedy života v sociálně vyloučené lokalitě, se jedná o deskriptivní případovou studii (Hendl, 2005).

Z důvodu specifických charakteristik vhodných probandů pro náš výzkum, tedy žití v sociálně vyloučené lokalitě, alespoň jedna zkušenost spojená s výkonem trestu odnětí svobody a všechny ostatní společenské důsledky z toho vyplývající, bylo jasné, že nebude jednoduché takové osoby najít a pro výzkum získat. Pro sběr dat tak bylo nutné využít vlastností terénního výzkumu a kontaktovat probandy v jejich přirozeném prostředí.

V tomto případě výzkumník hlouběji poznává strukturu prostředí, v němž se zkoumaný fenomén nachází, odkrývá různé roviny významů, které lidé sobě i prostředí dávají, a prostřednictvím analýzy těchto různých kontextů se snaží popsat, vysvětlit, interpretovat jednání lidí a způsob jejich uvažování o problému (Miovský, 2006). Všechny tyto aspekty považujeme za důležité při další analýze získaných dat.

3. 2. 3. Výzkumná metoda – narativní analýza

Pro popis a interpretaci jednání probandů v životním kontextu, jak mu dle svých možností rozumí samotní probandi, jsme zvolili narativní analýzu. Ta navazuje na velmi dlouhou a hlubokou tradici původně intuitivního a spontánního výkladu příběhů a rozvíjí ji na poli psychologického výzkumu do podoby svébytného přístupu. Ten je charakteristický pluralismem, relativismem a subjektivismem (Miovský, 2006). Model narativně orientovaného výzkumu zahrnuje jak proces sběru dat, tak širokou škálu přístupů k analýze a interpretaci těchto dat (Čermák, Hiles, & Chrz, 2007).

Pokud chceme, aby nám někdo řekl o své zkušenosti nebo vysvětlil nějaký aspekt svého života, obvykle použije narativní modus, který má strukturu příběhu (Čermák, Hiles, & Chrz, 2007). Toto vyprávění zachycuje, jaký význam dává člověk své zkušenosti (Chrz, 2009). Nestrukturované či semi-strukturované interview částečně posiluje vynoření narativního modu (Čermák, Hiles, & Chrz, 2007). Zdrojem dat však může být jakýkoli lidský výtvor, který zachycuje určitý příběh nebo jeho části. Narativním materiálem tak mohou být různé typy literárních prací, autobiografie, deníky, zachycená běžná konverzace a další (Miovský, 2006).

Příběh je určitým vyjádřením způsobu organizace zkušeností a narativita v tomto pojetí symbolizuje záznam jednání, které má časovou dimenzi, významově strukturální dimenzi a oblast komponovaných imaginací vkládaných do těchto příběhů na vědomé či nevědomé úrovni (Čermák, 2004 in Miovský, 2006). Odmítáme zde existenci jediné pravdy o lidské realitě, jediné správné interpretace lidského jednání. Nehledáme žádné univerzální pravdy či pravidla přesahující kontextuální omezení. Příběhy jsou vytvářeny okolo jádra faktů nebo životních událostí a vytváří tak prostor pro svobodu individuality, kreativity, volby, doplnění, rozvinutí, posunutí důrazu. Nahlížíme-li pak na předmět zkoumání z hlediska

metafory, pomáhá nám to „vidět“ souvislosti, směřování a celkový „tvar“ prožívaného života, který je složen z figur a zápletek příběhů (Miovský, 2006).

Životní příběh je hypotetickým konstruktem, který ve výzkumu nelze zcela zpřístupnit. Nemůže být stabilním útvarem, protože se vyvíjí a mění v průběhu času tak, jak se vyvíjí jeho nositel a proměňují podmínky okolo něj. Každý jednotlivý příběh je v každé konkrétní situaci ovlivněn kontextem, v němž je vyprávěn. V případě jakékoli formy fixace dat, se jedná o zachycení a fixování něčeho, co se stále mění a vyvíjí, abychom to mohli podrobit vědeckému zkoumání (Čermák, 2002).

Narativní identita je dle McAdamse (1993 in Miovský, 2006) sama životním příběhem a integruje minulost, přítomnost a anticipovanou budoucnost. Hlavními komponentami modelu jsou klíčové události, hodnoty a přesvědčení, perspektivy a cíle a sebeobrazy. Všechny tyto čtyři kategorie lze charakterizovat prostřednictvím tzv. tematických linií a komplexity vyprávění. Je-li životní příběh zvláštní formou individuální interpretace životních událostí, prožitků a životního směřování, pak je narativní výzkum především procesem interpretace této interpretace. Snažíme se přitom porozumět významům, které do vyprávění vkládá jeho autor. Narativní výzkum je tak rekonstrukcí způsobu vytváření významu narativními prostředky. Podle Chrze (2004 in Miovský, 2006) můžeme identifikovat tyto základní kategorie narativní rekonstrukce:

- životní téma – vyjadřuje to, „o co se v příběhu jedná“, „o co tu jde“,
- ztvárnění jednání – vypravěč své jednání zdůvodňuje a vysvětluje ve vztahu k cílům, k nimž toto jednání směřuje,
- zápletky či konfigurace – prostřednictvím této konstrukce dějové souvislosti je příběh ztvárněn, řád vyprávění je řádem důvodů a záměrů,
- ztvárnění hodnot a norem – hodnotíme cíle a zdůvodňujeme, vysvětlujeme jednání aktérů směřující k těmto cílům,
- obrazy sebe – vypravěč definuje sám sebe jako aktéra příběhu, svoji pozici a vztahy k jiným lidem, předmětům a způsob svého směřování k určitému cíli,
- reflexe a hledisko – hledisko představuje perspektivu, ze které je prožita zkušenost zachycena, ačkoli nemusí být totožná se zdrojem reflexe,
- diskursivní kontext – vyprávění je strukturováno a tvarováno podle toho, komu je určeno, sdělení je tak součástí konkrétní komunikační interakce.

Podle Čermáka, Hilese a Chrze (2007) začíná narativně orientovaný výzkum výzkumnou otázkou. Od té se pak odvíjí plán vedení narativního rozhovoru, který je vodítkem pro vytvoření konkrétní strategie vedení rozhovoru. Pomocí audio záznamu je možné narativní interview transformovat do podoby hrubého transkriptu. Z něho již může začít analýza dat. Tento přepis vyžaduje opakované čtení, což představuje také primární úroveň interpretace, kdy je možné si vybudovat obraz kontextu a příběhu jako celku. Zároveň je možné se vracet k audio-textu a ujasňovat si detaily hrubého přepisu. Pokračujeme rozčleněním textu na segmenty neboli diskursivní jednotky, které by měly reflektovat „přirozenou“ artikulaci vyprávění. Následně rozložíme text do specifických jednotek analýzy podle použité analytické strategie. Text je potom upraven tak, aby na každé stránce byl dostatečně široký okraj pro poznámky a komentáře. Takto připravený text nazýváme pracovním transkriptem. Analýza poté pokračuje výběrem vhodných interpretačních perspektiv. Posledním prvkem je dosažení transparentnosti, která se vztahuje k jasnosti a otevřenosti, pokud jde o použité metody a předpoklady, z nichž vycházíme.

Pro účely našeho výzkumu jsme si jako interpretační perspektivy zvolili identifikaci fabule a syžetu, holisticko-obsahovou a kategoriálně-obsahovou perspektivu. Ohraničené motivy, které můžeme ve vyprávěném příběhu identifikovat, jsou také označovány jako fabule, a představují obsah příběhu. Naproti tomu neohraničené motivy můžeme označit jako syžet, který je formou narativity. Z hlediska obsahu příběhu je nepodstatný, avšak ovlivňuje způsob vyprávění. Formuje to, jak je příběh vyprávěn v rámci konkrétní a zcela jedinečné zkušenosti. Výsledkem této analýzy je přepis, ve kterém je možné po ignorování syžetu číst fabuli jako koherentní příběh, ačkoliv poněkud plochý. Holisticko-obsahová perspektiva nám umožňuje identifikovat obecné téma příběhu a poté vysvětlit, jak specifické segmenty textu mohou ovlivňovat příběh jako celek. Pomocí kategoriálně-obsahové perspektivy je možné se soustředit na pravidelnosti v textu a identifikovat významově nosné výroky vztahující se k výzkumným otázkám (Čermák, Hiles, & Chrz, 2007).

3. 2. 4. Základní soubor a metoda výběru výzkumného souboru

Základní soubor našeho výzkumu tvoří osoby, které žijí, nebo alespoň žily určitou část svého života v sociálně vyloučené lokalitě a zároveň mají osobní zkušenost s výkonem trestu odnětí svobody. Absolutně přesné a spolehlivé číselné údaje v celorepublikovém měřítku o lidech žijících v sociálně vyloučených lokalitách nejsou dostupné. Život na těchto místech totiž podléhá neustálé změně, dynamice a fluktuaci obyvatelstva. Odhady však čítají minimálně 80.000 osob, které sociálně exkludované lokality obývají (GAC, 2006b). Stejně tak neexistují popisné statistiky, které by ukazovaly počet pachatelů trestné činnosti ze sociálně vyloučeného prostředí. Z výzkumů se pouze dozvídáme o druhu trestné činnosti v těchto lokalitách.

Při výběru zkoumané populace jsme se zaměřili pouze na mužskou část základního souboru, abychom tak eliminovali další proměnné. Při náboru respondentů nám byli nápomocni terénní pracovníci organizace, která poskytuje sociální služby. Tito pracovníci nám umožnili nejenom kontakt se sociálně znevýhodněnými osobami, ale byli také zdrojem cenných informací, které se týkají života v sociálně vyloučených lokalitách. Při výběru respondentů pracovníci využili svých znalostí o konkrétních osobách ze sociálně znevýhodněných lokalit a cíleně je oslovovali, zda by nebyli ochotni se výzkumu účastnit. Jako stimul jim byla nabídnuta krabička cigaret značky Start. Při výběru vzorku se tak uplatnila metoda záměrného výběru přes instituci, kdy byli vybíráni respondenti podle jejich určených vlastností a metoda sněhové koule, kdy jeden účastník výzkumu „doporučil“ jinou osobu, o které věděl, že se vyznačuje požadovanými vlastnostmi (Miovský, 2006).

Podílení se na výzkumu bylo podmíněno dobrovolností participanta své životní události sdílet a jeho souhlasem tyto informace využít pro diplomovou práci výzkumníka. Výzkumník participantům stejně tak, jako všem osloveným osobám, sdělil účel a oblast výzkumu, a vysvětlil, k čemu budou získaná data využita.

Získání respondentů pro výzkum bylo značně ztíženo hned z několika důvodů. Oslovené osoby byly často neochotné se o svém kriminálním chování bavit, i přes poučení o etických aspektech výzkumu a navzdory faktu, že se výzkumníkovy otázky podrobněji nezaobíraly konkrétní trestnou činností probandů. Podle terénních pracovníků hrál hlavní

roli strach hned v několika podobách. Jednou formou byl strach ze žárlivosti manželek, které se potenciální probandi mohli obávat, protože výzkumníkem byla osoba ženského pohlaví. V důsledku existence jisté kriminální struktury v rámci sociálně vyloučených lokalit také žádná osoba, která je známá svým kriminálním chováním, nechtěla být spatřena s „cizím“ člověkem, aby nedošlo k podezření, že „donáščí“ na někoho jiného. Potenciální probandi se také vyznačovali velkou nedůvěrou vůči „bílé“ a „nově příchozí“ osobě a rozhovor nechtěli poskytnout i přes ujišťování, že rozhovor bude zcela anonymní a bude použit výhradně pro diplomovou práci. Na základě pozorování výzkumníka bylo patrné, že řada oslovených osob měla zkreslené představy o tom, jak mohou být využity informace zveřejněné v rámci diplomové práce studenta vysoké školy. Sběr dat také znesnadňoval fakt nízké až mizivé spolehlivosti osob, které byly pro výzkum vhodné a výskyt žloutenky v některých ze sociálně vyloučených lokalit v oblasti, kde výzkum probíhal.

Náš výzkumný vzorek se skládá ze 4 mužů, kteří žijí v sociálně vyloučených lokalitách v okolí jednoho moravského města. Z důvodu ochrany probandů neuvádíme jejich jména, místo, kde došlo ke sběru dat a zveřejňujeme pouze takové údaje, které jsou pro náš výzkum relevantní a nemohou účastníky výzkumu zpětně identifikovat. Bližší výčet některých vlastností výzkumného vzorku poskytuje Tabulka č. 1.

Číslo účastníka	Délka trvání rozhovoru (min)	Věk	Partnerský vztah	Počet dětí
1	99	61	rozvádí se	3
2	107	46	stálá partnerka	4
3	32	30	ženatý	3
4	12	63	ženatý	2

Tabulka č. 1

Tabulka č. 2 se podrobněji věnuje druhům trestných činů, kterých se naši probandi dopustili a době, kterou strávili ve výkonu trestu odnětí svobody.

Číslo účastníka	Délka trestu odnětí svobody celkem	Druh spáchané trestné činnosti
1	32 let	řízení pod vlivem alkoholu, řízení bez řidičského oprávnění, zcizení motorového vozidla, rvačky, vandalismus, napadení veřejného činitele
2	16 let	rvačky, ublížení na zdraví s následkem smrti, kuplířství, obchod se zbraněmi, neplacení alimentů, nedovolené ozbrojování, vydírání
3	3 měsíce	rvačka
4	3 roky	rvačky, krádež

Tabulka č. 2

Z důvodu malého rozsahu výzkumného vzorku není možné získaná data aplikovat na celou zkoumanou populaci.

3. 2. 5. Metoda tvorby dat

Proces získávání dat se v kvalitativním výzkumu označuje termínem tvorba dat. Tento termín se snaží upozornit na fakt, že při získávání kvalitativních dat, je výzkumník klíčovým faktorem, který od začátku do konce tento proces ovlivňuje. Výzkumník, stejně jako kterýkoli jiný účastník výzkumu, žije v určité vztahové a významové síti, v určitém kulturně-společenském kontextu. Jeho znalosti a zkušenosti či prožitky formují jeho schopnost porozumět a uchopit fenomény jeho vnější i vnitřní reality. Tyto procesy se odehrávají v určitém biologickém, kulturně-historickém, sociálním a psychologickém prostoru všech účastníků výzkumu, tedy i výzkumníka (Miovský, 2006).

Výzkumník nebyl v žádném předešlém vztahu s účastníky výzkumu. Předpokládáme, že výzkumnou situaci však osoba výzkumníka ovlivnila především svojí přítomností v sociálně vyloučené lokalitě, svým pohlavím a příslušností k majoritě. Tyto faktory byly

zřejmě zejména ve výzkumné fázi, kdy docházelo k náboru respondentů z důvodů, které jsme popsali v kapitole 3. 2. 4. Metoda výběru cílové skupiny.

Během našeho výzkumu byly pro tvorbu dat využity dvě metody – pozorování a interview. Metodu pozorování můžeme dělit z několika možných hledisek. V rámci našeho výzkumu jsme využili pozorování introspektivní i extrospektivní. To se odehrávalo při pobytu výzkumníka v sociálně vyloučených lokalitách a v interakci se sociálně vyloučenými osobami. Pozorování tak bylo přímé a otevřené. Dle úrovně strukturace můžeme hovořit o volném, nestrukturovaném pozorování, protože výzkumník předem neměl přesně vytyčeno, co bude pozorovat (Miovský, 2006). Podle Ferjenčíka (2000) jsme při popisu zvolili molární přístup, kdy jsme se snažili objekt našeho zájmu pozorovat v širších souvislostech, zachovat si určitý nadhled a schopnost vnímat širší vazby. Výsledkem je izomorfní deskripce, která je typická maximálně otevřeným pozorováním, při kterém se snažíme zaznamenávat vše, co jsme schopni vnímat, a snažíme se vytvořit záznam, který co nejpřesněji odpovídá pozorované situaci. Při tvorbě izomorfní deskripce jsou základními principy deskriptivnost, zachycení kontextu a snaha o dosažení komplexnosti.

Interview je takový rozhovor, který je moderovaný a prováděný s určitým cílem a účelem výzkumné studie. Nelze jej provádět bez kombinace s metodami pozorování, a tyto nelze redukovat pouze na extrospekci, neboť schopnost sebereflexe tazatele je důležitá jako nástroj při práci s motivací dotazovaného a při vytváření vzájemného vztahu a atmosféry. Interview bylo prováděno tváří v tvář na základě předem vytvořeného schématu, který byl pro tazatele závazný. Polostrukturované schéma okruhů otázek však bylo možné přizpůsobovat výzkumné situaci (Miovský, 2006). Důraz byl kladen na zachování takové struktury, aby obecnější a méně citlivá témata předcházela tématům náročnějším a citlivějším. Průběh se také odehrával v závislosti na hloubce a způsobu, kterým jednotlivý proband dané téma rozpracovával a v jakém citovém rozpoložení se přitom nacházel. Tento postup nám také umožňoval zjistit, jakou váhu jednotlivým oblastem svého života probandi přisuzují a jak na ně tyto okolnosti působí.

Prostřednictvím polostrukturovaného rozhovoru byly zkoumány následující oblasti života bývalých vězňů ze sociálně vyloučeného prostředí v kontextu jejich životních zkušeností:

- 1) současná situace probanda,
- 2) primární rodina,
- 3) vzdělání,
- 4) sekundární rodina,
- 5) sociální vazby,
- 6) celková anamnéza trestů,
- 7) prožívání výkonu trestu,
- 8) život po návratu z výkonu trestu,
- 9) hodnocení páčání trestné činnosti s odstupem času,
- 10) problémy spojené s kriminální minulostí,
- 11) možnost budoucího uvěznění.

Data získaná v rámci interview byla zaznamenávána pomocí diktafonu, s čímž všichni účastníci výzkumu souhlasili.

3. 3. Etické aspekty výzkumu

Nyní se zaměříme na důležité etické aspekty, které podle Miovského (2006) z našeho výzkumu vyplývají. Již v přípravné fázi výzkumu bylo jasné, že data poskytnutá participanty, budou nanejvýš citlivá. Důležité tedy bylo postarat se o ochranu těchto údajů v souladu se zákonem č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů. Dalším významným aspektem během realizace výzkumu, který bylo nutné eticky ošetřit, byla bezpečnost výzkumníka. Pobyt v sociálně vyloučených lokalitách, kde je předpoklad vyšší koncentrace osob, které se dopouštějí trestné činnosti, navíc jejich cílené vyhledávání, může být vnímáno jako potenciálně nebezpečná situace vyžadující jistou obezřetnost.

Každé osobě, která disponovala vlastnostmi požadovanými pro výzkum a byla požádána o účast ve výzkumu, bylo vysvětleno, že výzkum je zaměřen na osoby ze sociálně vyloučených lokalit, které prošly vězením, a podrobněji se zabývá okolnostmi života probandů, které doprovázely vývoj jejich kriminálního chování. Byli poučeni o důvěrnosti sdělených informací, způsobu získávání, zaznamenávání, anonymizaci dat a následném

využití pro diplomovou práci výzkumníka. Důraz jsme kladli na dobrovolnost účastníků. Každá zkoumaná osoba nadále souhlasila, že bude součástí výzkumu poté, co sama usoudila, že má o výzkumu dostatečné informace, a že není touto situací nějak ohrožena. Účastník měl také možnost kdykoli bez udání důvodu od výzkumu odstoupit.

Jako stimul pro účast ve výzkumu byla účastníkům nabídnuta odměna ve formě jedné krabičky cigaret. Tato forma odměny je eticky značně sporná. Po poradě s terénním pracovníkem, který má bohaté zkušenosti s osobami ze sociálně vyloučených lokalit, jsme však došli k názoru, že se v této konkrétní výzkumné situaci, která je zaměřená na takto specifickou cílovou skupinu, jedná o vhodný stimul, který by mohl potenciálním participantům poskytnout dostatečnou motivaci se výzkumu účastnit.

Výzkumník kladl důraz po celou dobu trvání výzkumu na empatický a citlivý přístup k účastníkům výzkumu. Zvýšenou pozornost věnoval momentům, kdy probandí rozebírali nepříjemnou nebo jinak citlivou část svého života a ujišťoval se, že vyprávění nevede k duševní či jiné újmě účastníků.

Během výzkumu pobýval výzkumník v lokalitách, kde častěji dochází ke kriminální činnosti, setkával se s pachateli trestných činů a mohl tak přepokládat rizika, která z této skutečnosti plynou. Pro zvýšení své fyzické bezpečnosti byl vždy při vstupu do sociálně vyloučené lokality doprovázen terénním pracovníkem organizace, která poskytuje sociální služby osobám ze sociálně vyloučených lokalit. Terénní pracovník byl také přítomen u tří realizovaných rozhovorů, čtvrtý se odehrával na veřejném místě – v hospodě v centru města.

Dalším rizikem pro osobu výzkumníka byla nákaza infekčním onemocněním. Tuto možnost se výzkumník snažil eliminovat pomocí očkovací látky, kterou si nechal aplikovat s dostatečným předstihem před realizací výzkumu.

Aby byly výsledky výzkumu dostupné probandům, bylo domluveno s terénními pracovníky, kteří rozhovory zprostředkovávali, že v případě zájmu účastníků dozvědět se více o výzkumu nebo jeho výsledcích, mohou výzkumníka kontaktovat prostřednictvím těchto terénních pracovníků na pobočce organizace, která poskytuje sociální služby

vyločeným osobám. Takto byla zajištěna také ochrana výzkumníka po skončení realizace výzkumu.

3. 4. Přehled jednotlivých případů

Přehled každého případu jsme vytvořili po identifikaci fabule a syžetu jako souhrn vyprávění jednotlivých probandů. Z důvodu zachování anonymity jsme probandům přiřadili čísla a pozměnili pasáže textu, podle kterých by bylo možné probandy zpětně identifikovat. Změna části textu spočívala ve změně názvů měst a zemí a v neuvádění údajů, podle kterých by byla možná identifikace nebo takových informací, které nejsou pro náš výzkum relevantní.

3. 4. 1. Proband č. 1

Rozhovor byl proveden u probanda doma, přítomná zde byla jeho manželka a terénní pracovník organizace, která poskytuje sociální služby.

Proband č. 1 je muž ve věku 61 let. Sám sebe považuje za občana cikánské národnosti. Je ženatý, v současné době se ale rozvádí. Společně se svojí manželkou žije v bytě v sociálně vyloučené lokalitě. Z předchozího vztahu má 2 dospělé děti – dceru a syna. Svojí současné manželce pomohl vychovat syna z jejího předchozího manželství. Ten je v době pořizování rozhovoru ve výkonu trestu. Proband pobírá plný invalidní důchod. *„Já jsem invalidní důchodce, byl jsem v částečném, teď jsem v plném, ale ty peníze na živobytí, to mi nevychází.“*

Na své dětství proband vzpomíná jako na „*velice škaredé*“. Narodil se předčasně a po komplikovaném porodu byl nějakou dobu umístěn v inkubátoru. Podle svých slov nikdy nepoznal mateřskou lásku, protože ho během docházky na základní školu umístili do dětského ústavu. Od té doby byl spíše samotářský a neměl moc kamarádů. Na základní škole měl problémy s kantory. Nyní již matku ani otce nemá. Má pouze dvě sestry, další dva bratři již zemřeli. Více se k rodině vyjadřovat nechce.

Jako dítě chtěl být závodníkem nebo automechanikem. „*Do toho jsem se úplně zamiloval... I kdybych měl chcípnout na chodníku nebo kde, tak malé autíčko před barákem musí být. I do rakve, kdyby mě pochovali, malé autíčko musí dát.*“ Vyučený je jako opravář zemědělských strojů. Ihned po vyučení, ve věku 17 let, následovalo první odsouzení za výtržnictví, kterého se dopustil v podnapilém stavu. Trest mu byl vyměřen ve výši pěti let. Po svém propuštění nastoupil vojenskou službu, kde složil zkoušky k získání řidičského oprávnění. Po vojně pracoval jako pracovní dělník v uranových dolech. Z důvodu častého pobytu ve vězení žádné jiné zaměstnání na svobodě neměl.

Při svém druhém odsouzení k trestu odnětí svobody ve výši osmi let, byl zařazen do výkonu trestu jako zvlášť nebezpečný delikvent. V této době již měl dvě děti se svojí první družkou. Při svém pobytu ve vězení na ně platil výživné. Když se po odpykání trestu vrátil ke své družce, zjistil, že již žije s jiným mužem, za což se družce pomstil. „*Tak jsem ju vzal do lesa, vyslíkl jsem ju do naha, udělal jsem kůl a tam, jak je mraveniště, tam jsem ju posadil, nahou jsem ju polil medem a sed' si tady.*“

Při svém odsouzení k výkonu trestu odnětí svobody popisuje problémy s rodinou. Nikdo mu nebyl oporou, nikdo mu neposílal balíčky. Proto ve věznici pracoval více než ostatní, aby měl z čeho žít. Nejhorší pro něj bylo, že po příchodu do vězení nevěděl, jak se má chovat a jakým způsobem má komunikovat s ostatními vězni. Nepříjemnou skutečností, se kterou se ve vězení také setkal, byli „*bonzáci*“, kteří donášeli na ostatní vězně. Jako pozitivní popisuje, že se naučil jednat a spolupracovat s psychology, sociálními pracovníky apod. Ve výkonu trestu navštěvoval také vzdělávací kurzy.

Před soudem stál několikrát, odsezeno má asi 32 let. Souzený byl za útok na veřejného činitele, výtržnictví, řízení pod vlivem alkoholu, rvačky, ublížení na zdraví, zcizení motorového vozidla, vandalismus. „*Byl jsem v nejhnusnějších kriminálech. Valdice, Mírov, Leopoldov.*“ V době pořizování rozhovoru je odsouzen za řízení bez řidičského oprávnění a za půl roku má nastoupit roční výkon trestu odnětí svobody. Rozsáhle vysvětluje svoje šance, jak se může dostat z vězení po půl roce na „*podmínku*“.

Společně se svojí nynější manželkou vychoval jejího syna z předešlého manželství. Po dobu trvání jejich společného vztahu se již jednou rozvedli, toto je tedy jejich druhé společné manželství. V současné době ale popisuje neshody. „*No a stalo se tak něco i*

v domácnosti, že manželka šla na soud a řekla to.“ Manželka tuto situaci řeší podáním žádosti o rozvod. Proband popisuje zoufalství, které pro něj vyplývá ze současného vztahu s manželkou. Se svými biologickými dětmi se nestýká, nemá tak nikoho blízkého, kdo by mu poskytl podporu.

Problémy spojené se záznamem v trestním rejstříku spatřuje v tom, že při spáchání dalšího trestného činu je na něj již pohlíženo jako na trestaného a další výměra trestu je tak tvrdší.

3. 4. 2. Proband č. 2

Rozhovor s probandem č. 2 byl proveden ve veřejném restauračním zařízení v blízkosti ubytovny pro sociálně vyloučené občany. Z důvodu, že se jednalo o veřejné místo, interview probíhalo pouze za přítomnosti probanda a výzkumníka.

Proband č. 2 má 46 let, sám sebe považuje za Roma, vyrostl mimo sociálně vyloučenou lokalitu. Společně se svojí družkou a dcerou žije na ubytovně pro sociálně slabé. Nyní nemá stálé zaměstnání, pouze brigádně pracuje jako noční hlídač ubytovny, kde bydlí. Většinu legálního příjmu tvoří sociální dávky, nelegálně překupuje auta, což tvoří podstatnou část jeho příjmu.

Jako dítě vyrostl v úplné rodině. Na rodiče, zvláště na otce, vzpomíná velmi hezky. Měl celkem jedenáct sourozenců, pořadím mezi sourozenci byl narozen jako předposlední, nejmladší mezi bratry. Výchovu rodičů hodnotí jako slušnou a tvrdou.

Na základní školu vzpomíná rád, měl výborný prospěch. Z důvodu jeho problémového chování a bezradnosti rodičů jak toto chování mají řešit, byl však poslán do internátní školy, aby se aspoň vyučil, i když si jeho otec přál, aby si udělal maturitu. Vyučil se v oboru tesař na střední škole, maturitu si nedodělal. Ve svém volném čase se věnoval tanci a boxu. Box provozoval závodně. Již v této době si přivydělával jako vyhazovač. Se zákonem do dovršení 18 let žádné problémy neměl.

První uvěznění následovalo 14 dní po propuštění z vojenské služby z důvodu těžkého ublížení na zdraví s následkem smrti. K činu došlo náhodou při hospodské potyčce.

Probandovi byl za tento čin vyměřen trest odnětí svobody ve výši pěti let, kdy byla jako přitěžující okolnost zohledněna skutečnost, že proband závodně boxoval. Pětiletý trest byl navýšen o další tři roky z důvodu napadení příslušníka vězeňské stráže. V této době již měl proband se svojí dnešní partnerkou syna. Po propuštění z vězení se chtěl ke své rodině vrátit, rodina partnerky však vztahu nepřála, proto proband odešel do města X. Zde kontaktoval své kamarády z výkonu trestu a společně s nimi se začal zaplétat do nezákonné činnosti. Díky své mohutné postavě a fyzické zdatnosti se brzy dostal mezi přední představitele pražského podsvětí. Po celou dobu svoji bývalou partnerku a syna navštěvoval a finančně podporoval. Z tohoto vztahu se narodila další dcera.

Jako bodyguardovi jedné a následně více prostitutek se mu podařilo našetřit peníze, aby si mohl koupit restauraci a pustit se do dalších podnikatelských aktivit. Každá podnikatelská aktivita mu pomáhala krýt nezákonnou činnost, do které se zapojoval. *„Já jsem měl třeba živnost na likvidaci nebezpečného odpadu.... Takže i ty zbraně byl nebezpečný odpad, protože byly znehodnoceny, že jo.“* Při nelegální činnosti spolupracoval také s některými příslušníky české policie.

Z důvodu pobytu probanda ve vazbě zkrachovaly jeho restaurace, proto se rozhodl, že prodá veškerý majetek a bude cestovat po světě. Několik let žil v cizině, kde si našel přítelkyni, se kterou má dvě děti – syna a dceru. Když se rozhodl k návratu do České republiky, své rodině v cizině nechal veškeré finanční prostředky, vrátil se ke své první partnerce a začal se věnovat rodině v České republice.

Proband č. 2 byl odsouzen za rvačky, kuplířství, obchod se zbraněmi, nedovolené ozbrojování, neplacení alimentů, napadení veřejného činitele, vydírání, naposledy za řízení bez řidičského oprávnění. Ve vazbě strávil asi sedm let pro podezření ze dvou vražd, což se neprokázalo. Celkem ve vězení strávil asi 16 let.

Před prvním uvězněním probanda prošel vězením jeho bratr. Otec s matkou se s tímto vyrovnali, ale širší rodina s nimi přerušila kontakt. V době, kdy bylo vězení ještě pracovním táborem, se proband snažil hodně pracovat, aby si sám zajistil, co potřeboval a mohl finančně podporovat i rodinu „venku“. Nikdo mu do výkonu trestu však neposílal balíčky, s nikým „z venku“ nebyl v kontaktu. Proband vzpomíná, jak trávil čas ve výkonu trestu hraním fotbalu z ponožek na cele s ostatními spoluvězni. Vyučil se zde

železobetonářem, složil paličské a svářečské zkoušky a absolvoval vazačský a jeřábnický kurz. Nejvíce se obával nepřízně spoluvěznů.

Problémy se záznamem v trestním rejstříku pociťuje především při jednání s úřady. Do budoucna žádné plány nemá, je však přesvědčen, že už se nechce vrátit k předešlému stylu života. „...už nechci dělat to, co jsem dělal. Nestojí mi to za to, aby mi někdo našel ženu nebo děvka.“

3. 4. 3. Proband č. 3

Proband č. 3 je muž ve věku 30 let. Pochází z romské rodiny, vyrostl v sociálně vyloučené lokalitě. Nyní žije s družkou a třemi dětmi v nově zrekonstruovaném bytě mimo sociálně vyloučené prostředí, kam se přestěhoval teprve před pár měsíci. Zde byl také pořízen rozhovor za účasti terénního pracovníka. V současné době je proband nezaměstnaný, příjem rodiny tvoří pouze sociální dávky.

Dětství popisuje jako „normální, dobrý“. Rodiče žili spolu, má jednoho mladšího sourozence. Jako dítě chtěl být karatistou. Navštěvoval kroužek karate a také ho cvičil jeho bratranec. Na základní školu má dobré vzpomínky, měl zde dobré kamarády, učitelé byli „v pohodě“. „Já jsem nechodil na zvláštní, chodil jsem normálně mezi bílýma.“ Po základní škole nastoupil studovat obor stavební výroby, což ho nebavilo. Nejvíce kamarádů měl mezi spolužáky. „Potkal jsem tam kluky, bílý kluky, co mě naučili kouřit trávu a už to šlo.“ Trávu chtěl vyzkoušet, zalíbilo se mu to a pokračoval s tím další asi 4 roky. Školu nedodělal a v této době také přestal sportovat.

První problémy se zákonem měl už před dovršením 18 let, a to kvůli rvačkám. „Byl jsem mladej, blbej, jsem ještě nevěděl. Jsem byl moc výbušnej.“ Tříměsíčnímu trestu odnětí svobody „za rvačky“, předcházelo osm nebo devět odsouzení podmíněných a veřejně prospěšné práce. Jako největší motivaci, aby se výkon trestu neopakoval, proband uvádí svoji družku a děti. „Už jsem měl jedno děcko...Moje družka na tom byla špatně, když mě zavřeli.“

Proband č. 3 je v současné době nezaměstnaný. V České republice měl pouze jedno zaměstnání jako pomocný dělník v době před svým uvězněním. Když byly děti mladší, jezdil vždy na několik měsíců pracovat do ciziny s celou rodinou. Po návratu rodina žila z velké části z peněz, které proband vydělal. Takto se mu podařilo také našetřit na byt mimo sociálně vyloučenou lokalitu. Nyní ale za práci na tak dlouho nejezdí, protože nechce být delší dobu bez rodiny a zároveň nechce, aby jeho děti musely často měnit školu. Jako prioritu teď vnímá to, aby jeho děti řádně chodily do školy a slušně se chovaly.

3. 4. 4. Proband č. 4

Rozhovor s probandem č. 4 byl proveden u probanda v bytě v sociálně vyloučené lokalitě, kde bydlí společně se svojí manželkou, dcerou a jejími dětmi. Rozhovoru byla přítomná manželka a terénní pracovník.

Proband č. 4 je české národnosti, ve věku 63 let. Vyrostl mimo sociálně vyloučenou lokalitu, do tohoto prostředí se „přiženil“. Má dvě dospělé děti – dceru a syna z prvního manželství a nespočet vnoučat. Účastník je v době průběhu výzkumu upoután na lůžko v důsledku mozkové mrtvice, kterou prodělal před rokem. Jeho příjem tvoří sociální dávky.

Na dětství vzpomíná jako na spokojené. Rodiče žili spolu, měl čtyři sourozence, v pořadí sourozenců se narodil jako předposlední. Zážitky z tohoto období popisuje jako normální, nejsilnější vzpomínkou je, že se nechtěl vůbec učit. Nejvyšší dosažené vzdělání tak zůstalo základní. Se spolužáky zde vycházel dobře.

Před 18 rokem žádné potíže se zákonem neměl. K rvačkám se vždycky dostal náhodou v hospodě. Poprvé byl odsouzen za krádež, které se dopustil, protože potřeboval peníze. V té době žil sám, měl již narozeného syna, ale s manželkou už byl rozvedený. Když probanda odsoudili poprvé, otec, který byl policista, s ním přerušil veškerý kontakt, stejně tak sourozenci. Matka byla v té době těžce nemocná, přesto ji proband vnímal jako největší oporu „zvenku“. Při dalším odsouzení mu oporou byli kamarádi a současná manželka.

Proband č. 4 absolvoval trest odnětí svobody celkem čtyřikrát. Vždy to ale bylo jen pár měsíců, celkem asi 3 roky. Odsouzen byl za rvačky a krádež. Ve výkonu trestu vždycky pracoval, takže mu to rychle ubíhalo. Když jeho druhá manželka otěhotněla, okamžitě se začal vyhýbat situacím, které by mohly vést k jeho opětovnému uvěznění. „*Dneska už bych se totiž raději domluvil pusou, než něco dělal, třeba se rval.*“

Problémy s tím, že byl odsouzen, v současné době nepocítuje. Když chtěl, nějakou práci si našel, aby uživil rodinu. Vždy pracoval jako pomocný dělník, někdy legální, někdy „na černo“. Nyní se snaží rehabilitovat, aby se brzy uzdravil, protože upoutání na lůžko je zcela v rozporu s jeho stylem života.

3. 5. Analýza příběhů

V následující analýze příběhů jednotlivých probandů se pokusíme analyzovat, jak jednotlivé části vyprávění ovlivňují příběh jako celek. Je nutné připomenout, že probandi strukturovali jednotlivé oblasti svého vyprávění ve vztahu ke zkušenosti s výkonem trestu odnětí svobody.

3. 5. 1. Příběh č. 1

V příběhu probanda č. 1 je na první pohled zřejmá neutěšená situace plynoucí z okolností probandova dětství. Podle jeho vyprávění nikdy nezažil vhodné rodinné podmínky pro svůj vývoj. Také pokusy založit vlastní rodinu se setkaly s neúspěchem. Jediným výraznějším okamžikem příběhu je probandovo zjištění, že na něj po výkonu trestu jeho první přítelkyně „nečekala“. S tím souvisí probandovo značné zklamání, které vyjadřuje agresivním chováním zaměřeným proti této přítelkyni.

Vývoj probandova života je možné zachytit neustále se opakujícím vzorcem střídajícího se období, kdy je proband na svobodě, a kdy je ve vězení. Tyto dva protipóly se neustále střídají. Proband nemá ve svém životě nic, co by vytvořilo motivaci pro nedopouštění se trestné činnosti, což by vedlo k neopakujícímu se uvěznění. Po tolika letech strávených ve vězení se na tento vzorec adaptoval a neprojevuje vůli se svému osudu vzepřít.

3. 5. 2. Příběh č. 2

V příběhu č. 2 se zaměříme na stěžejní motiv, který se jeví na první pohled jako běžná záliba probanda – box. Tento koníček, se kterým proband začal na střední škole, a který ho velmi bavil, se nenápadně prolíná celou kriminální kariérou probanda. Proto se pokusíme nahlížet celý příběh z této perspektivy.

Poprvé se tento motiv objevuje již na střední škole, kdy je díky tomuto sportu a své postavě proband zařazován okolím mezi „rváče“. Tato skutečnost se také dostává do interakce s prvním zlomovým okamžikem v probandově životě. Za ublížení na zdraví s následkem smrti dostává přísnější trest z důvodu svého sportovního zaměření. Ve vězení a mezi spoluvězni je uznáván pro svoji fyzickou zdatnost a nadání „se rvát“. Když je nucen po svém propuštění z výkonu trestu odejít od partnerky a syna, opět navazuje na svoji fyzickou zdatnost a pověst „rváče“, a prostřednictvím kamarádů z vězení se angažuje v nelegálních aktivitách, kde si autoritu získává především opět na základě fyzické zdatnosti. *„Já jak jsem přišel z toho vězení, tak jsem byl bujněj.“* Následuje období, kdy se probandovi v životě daří, *„Žil jsem ve městě X, vlastně jsem tam doslova jeden čas vedl celý podsvětí.“*

Druhý zlomový okamžik bychom mohli zaznamenat v momentě, kdy se proband dostává na 7 let do vazby z nepodložených důvodů. Toto období probandova života bychom mohli nazvat obdobím „útlumu“ nebo „neuplatňováním fyzické síly“, kdy se proband po propuštění z vazby rozhodne veškerý majetek v České republice prodat a odcestovat do zahraničí. Zde žije několik let. Po návratu do České republiky se vrací ke své první partnerce a nepokračuje v nelegální činnosti, kterou provozoval během života v Praze. *„...já jsem hodil ten život za hlavu. Řekl jsem si dost, začnu odznovu.“*

Zajímavé je probandovo rozhodnutí nevrátit se k životu, který praktikoval během svého života v Praze, avšak chybí motivace zcela upustit od nelegální činnosti a nikdy se nevrátit do výkonu trestu.

3. 5. 3. Příběh č. 3

Během vyprávění příběhu č. 3 je možné identifikovat dva zlomové okamžiky. Prvním je okamžik, kdy proband začíná s užíváním marihuany, což dále spojuje s počátky svého ne zcela společensky přijatelného chování. Od tohoto okamžiku je možné vysledovat některé okolnosti, které neodpovídají do té doby bezproblémovému chování probanda. Tyto okolnosti představuje především předčasné ukončení střední školy a problémy spojené s rvaním. U tohoto způsobu života proband určitou část svého života setrval. Dalo by se říci, že mu to po určitou dobu i procházelo, protože kdykoli byl kvůli rvačkám souzen, dostal podmínku nebo veřejně prospěšné práce.

Odsouzení k výkonu trestu odnětí svobody považujeme za druhý významný okamžik v životě probanda. *„Ale ten kriminál mě jako ponaučil.“* V této době již měl stálou partnerku a dvouleté dítě. I když byl odsouzen pouze ke třem měsícům odnětí svobody, představovalo to pro něj dostatečnou lekci, kdy byl izolován od rodiny a uvědomil si, že to už nikdy nechce zažít. *„Jako první z vězení jsem šel za družkou, moc jsem se na ni těšil.“*

3. 5. 4. Příběh č. 4

Proband č. 4 ve svém příběhu pobyt ve vězení kvůli rvačkám přičítá náhodě, díky které se k nim vždycky dostal. *„I když jsem věděl, že jsem za to už seděl, tak jsem s tím nemohl nic udělat. Prostě jsem se k tomu dostal a už to bylo.“* Přesto je možné v příběhu objevit náznak nedostatku opory, které se mu dostalo po prvním odsouzení. Zde došlo k významnému okamžiku, kdy se zpřetrhaly všechny sociální vazby, které proband až do té doby měl. Přestal se stýkat s otcem, sourozenci a brzy po odpykání prvního trestu mu zemřela matka. Cenným středobodem probandova života se stává po otěhotnění druhá manželka. Zde se posiluje probandova motivace nevrátit se do výkonu trestu, kterou ztělesňuje potřeba postarat se o rodinu.

3. 6. Syntéza příběhů

V této fázi analýzy, kterou pojmáme z kategoriálně-obsahové perspektivy, identifikujeme takové části příběhu, které se vztahují k výzkumným otázkám. Tyto potom rozčleníme do

jednotlivých kategorií, v rámci nichž je možné získaná data kvantifikovat a získat výsledky pro formulaci závěrů (Čermák, Hiles, & Chrz, 2007).

Probandi č. 2, 3, a 4 nepopsali v rámci svého dětství a celkové situace v rodině nic neobvyklého oproti běžnému fungování rodiny. V případě probanda č. 1 se však jednalo o nepříznivou situaci v rodině, kdy rodiče žili spolu, ale proband byl umístěn do dětského ústavu.

Všichni probandi znali před svým prvním uvězněním alespoň jednu osobu ze svého okolí, která prošla vězením. Nikdo z probandů této skutečnosti nepřipisoval žádný důležitý význam. Bezprostřední vliv vrstevnické skupiny nebo lidí z okolí probandů, je možné vysledovat v příběhu č. 2 a 3. Ve vývoji 2. příběhu můžeme identifikovat rozvoj probandova kriminálního chování v důsledku napojení na kriminální subkulturu, se kterou se dostal do kontaktu při svém prvním pobytu ve vězení. „...každý říkal: přijed', přijed'. Protože věděli, že jsem rváč.“ V rámci vyprávění č. 3 proband popisuje, že spolužáci ze střední školy ho naučili kouřit trávu. Tuto událost spojuje s dalším vývojem svého kriminálního jednání. V příbězích 1 a 2 není vliv sociální skupiny zřejmý.

Jako první impuls ke spáchání trestného činu je možné v jednotlivých příbězích vysledovat dvě kategorie. První tvoří souhra náhod, díky které se probandi ocitli „v nesprávnou dobu na nesprávném místě“ a kategorie, kterou tvoří motiv zisku. V případě 1. a 3. příběhu, kdy se jednalo o výtržnictví a rvačku, je možné předpokládat, že se pachatelé nechali vyprovokovat nevhodně vzniklou situací. Tento čin dopředu neplánovali a opravdu se díky své impulzivitě nebo specifickým vlastnostem ocitli „v nesprávný čas na nesprávném místě.“ V těchto intencích lze také uvažovat o prvním trestném činu probanda č. 2, který během hospodské rvačky praštil protivníka natolik nešťastně, že v nemocnici zemřel. První impuls ke spáchání trestného činu motivovaný ziskem nalézáme v příběhu č. 4, kdy proband něco ukradl, protože potřeboval peníze. Žádný z probandů však nespojoval svůj první trestný čin s pobytem v sociálně vyloučeném prostředí.

Účastníci 3 a 4 uvádějí shodně jako motivaci pro nepáchání trestné činnosti rodinu. Proband č. 2 tento důvod zužuje pouze na motivaci, aby se nevrátil do výkonu trestu. Naopak motivací pro některou trestnou činnost pro něj představuje potřeba finančně zajistit

sebe a rodinu. Účastník č. 1 neuvádí žádnou motivaci, která by ho vedla k páchání či nepáchání trestné činnosti.

Ve všech čtyřech vyprávěních se objevuje shodné hodnocení, že by si probandi znovu nechtěli projít tím, čím si prošli. Někteří však hodnotí své chování jako nevyhnutelnou součást jejich stylu života. V rámci našich čtyř příběhů je možné zařadit to, jak na své činy probandi zpětně pohlíží, do tří kategorií: nerozvážnost, nutnost a potřeba zisku. Proband č. 1 v hodnocení svých činů připouští nerozvážnost a to, že řadu věcí bylo možné udělat jinak. Proband č. 2 si zdůvodňuje některé své nezákonné jednání nutností, jako například, když mu unesli manželku a on si to za to „vyřídil“ s únoscem, jiné potřebou zisku. Proband č. 3 hodnotí své jednání jako nerozvážnost. Proband č. 4 se vyjadřuje o krádeži jako o nevyhnutelné potřebě zisku, rvačky však shledává jako nerozvážnost. Všichni probandi se shodli na tom, že možnost uvěznění je reálná součást života a může potkat každého.

Všichni čtyři probandi se shodli, že nejhorší součástí uvěznění, která je překvapila, bylo dodržování určitého režimu. Proband č. 3 se v této souvislosti vyjádřil takto: *„A můžete být tvrdák, jakej chcete. Největší šok bylo setkat se s režimem. Nejvíce mi chybělo, že si nemůžu dělat, co chci a kdy chci.“*

4. Diskuze

V rámci diskuze považujeme za nutné zmínit limity našeho výzkumu. Především se zaměříme na fakt ovlivnění výzkumu osobou výzkumníka. To vyplývá z biologicky daných specifík výzkumníka, o kterých pojednáváme v kapitole 3. 2. 4. Základní soubor a metoda výběru výzkumného souboru. Dále se jedná o omezení, které je dáno citlivostí celého tématu a skutečností jednoho setkání, během kterého výzkumník získával data. Existuje tedy riziko, že byla získána pouze některá data a předpokládáme, že při navázání hlubšího vztahu, by se výzkumník dostal i k datům citlivějším a podrobnějším. Riziko ze strany výzkumníka také spočívá v subjektivní povaze interpretace dat. Velké omezení pro aplikaci výsledků této práce plyne z malého výzkumného vzorku.

Z důvodu malého výzkumného vzorku, který ani zdaleka nepokrývá charakteristiky pachatelů trestné činnosti ze sociálně vyloučených lokalit, nelze výsledky zobecnit na celou zkoumanou populaci. Překvapujícím výsledkem však bylo, že s jednou výjimkou pachatelé nepřipisují svoji trestnou činnost podmínkám života sociálního vyloučení. Domníváme se, že osoby, které by takto svoji trestnou činnost interpretovali, jsou členy kriminální struktury, která se dopouští majetkové trestné činnosti v důsledku sociálního vyloučení. Z důvodů zmíněných v kapitole 3. 2. 4. Základní soubor a metoda výběru výzkumného souboru však nebylo možné tyto osoby do výzkumu zařadit. Také předpokládáme, že takováto trestná činnost probíhá za spoluúčasti dalších osob, proto všichni pachatelé nemuseli být doposud odhaleni a potrestáni.

Z našeho výzkumného vzorku je s jednou výjimkou patrná silná orientace probandů na sekundární rodinu. Předpokládáme, že tento faktor se významně podílí na rozvoji kriminálního jednání po prvním výkonu trestu odnětí svobody. Také předpokládáme, že tyto osoby budou méně sociálně zdatné, proto se na výzkumu odmítli podílet. V této souvislosti by bylo zajímavé srovnat druh a četnost trestné činnosti osob se zaměřením na rodinu a osob, které takto zaměřené nejsou. Obecně by bylo účelné zaměřit se na jednotlivé charakteristiky pachatelů ze sociálně vyloučených lokalit podle druhu trestné činnosti, které se dopouštějí. Zde se ale opět setkáváme s obtížemi spojenými s nábořem respondentů.

Při pobytu výzkumníka v sociálně vyloučených lokalitách byla zřejmá všeprostupující separace sociálně vyloučených občanů především romského původu a majoritní společnosti. V místě, kde výzkum probíhal, se to projevovalo například oddělenými obchody, hospodami, školami a dalšími veřejnými místy, která byla určena pro „bílé“ nebo pro „Romy“. Pro výzkumníka bylo šokující zjištění, že „běžná“ hřiště nejsou přístupná dětem romského původu. I bez znalosti teorií kriminality v důsledku sociálního znevýhodnění není těžké předpokládat, že tato situace logicky vede k sociálně patologickým projevům omezené populace vůči majoritě. Na první pohled je tak zřejmá snaha sociálně znevýhodněných dosáhnout svého uspokojení jiným, případně i nelegálním způsobem, která se nutně musí projevovat již u dětí.

Z důvodu nedostatečného rozpracování tématu kriminálního jednání obyvatel sociálně vyloučených lokalit, jak je vnímají přímo pachatelé, nemůžeme výsledky naší studie srovnat s jiným, podobně zaměřeným výzkumem. Výsledky naší studie však můžeme považovat za podnět pro formulaci proměnných, které by bylo vhodné sledovat ve statistickém šetření.

Aby bylo možné vysledovat vlivy, které se podílejí na vzniku kriminálního jednání v rámci sociálně vyloučených lokalit i mimo ně, bylo by vhodnější tyto faktory zkoumat vždy v rámci konkrétního trestného činu. Jako vhodné téma pro kvantitativní zpracování se logicky nabízí nedostatečné zmapování trestné činnosti v sociálně vyloučených lokalitách, což je ale v důsledku své povahy těžce zpřístupnitelné vědeckému bádání. Námětem pro budoucí kvalitativní studie by mohlo být podrobnější zmapování prožívání života ve vězení nejen obyvatel sociálně vyloučených lokalit, ale i bývalých vězňů, kteří z takového prostředí nepocházejí. Přínosem pro penitenciární a postpenitenciární péči by bylo také vhodné zjistit, jak vnímají bývalí vězni spolupráci s organizacemi, které napomáhají zvládnout odsouzeným návrat do společnosti po výkonu trestu, nebo zda takových služeb vůbec využívají, a jaký to pro ně má význam.

5. Závěr

Podle naší studie záleželo na tom, z jakého rodinného zázemí pachatel pocházel. Od této skutečnosti se pak odvíjelo to, jakým způsobem pachatel své kriminální jednání hodnotil a jak se choval dál. Následné chování také bylo spojováno s druhem trestné činnosti a tím, jak si ji proband interpretoval v kontextu své životní situace.

Ve dvou případech se v rozvoji kriminálního jednání projevil vliv sociální skupiny, spáchané trestné činy však byly v jednotlivých případech odlišné. Ve všech případech znali probandi před svým prvním uvězněním ze svého okolí někoho, kdo prošel vězením a k tomuto faktu přistupovali značně liberálně. Vliv těchto jedinců na jednání našich probandů se bezprostředně neprojevil.

Při spáchání prvního trestného činu hrála v našich případech hlavní roli náhoda, pouze v jednom případě se projevila potřeba zisku. Následný rozvoj kriminálního jednání záležel na tom, v jaké situaci se jedinec nacházel po výkonu trestu, s jakými lidmi se stýkal, zda měl rodinu.

Jako motivace pro nepáchání trestné činnosti bylo nejčastěji uváděno, že se proband nechce vrátit do výkonu trestu. Ve třech případech byla tato motivace posilována přáním neodloučit se od rodiny.

Kriminalita byla všemi našimi probandy pojmána jako přirozená součást života, která může v životě potkat každého člověka. S výjimkou jednoho případu nebyla kriminalita dávána do souvislosti se sociálním vyloučením.

6. Souhrn

Naše práce se zabývá životním příběhem osob ze sociálně vyloučených lokalit, které prošly vězením. V intencích tohoto zájmu se tak v teoretické části práce zabýváme základními pojmy, které se vztahují obecně ke kriminalitě. Definujeme kriminální jednání, jeho podmíněnost, obsah podle trestního zákoníku a formy, kterými se může uskutečňovat.

V rámci aplikované psychologické disciplíny jsme se pokusili vymezit jednotlivá odvětví, která se ke kriminalitě vztahují. Podrobněji jsme se zaměřili na kriminologickou psychologii, která blíže rozpracovává faktory a teorie kriminálního jednání. V kapitole o faktorech, které se podílejí na vzniku a rozvoji kriminálního jednání, tyto faktory popisujeme, přičemž se snažíme vycházet z údajů na základě nejnovějších zjištění. V rámci kapitoly o teoriích kriminálního jednání pak rozpracováváme jednotlivé teorie, takovým způsobem, abychom mohli postihnout vliv jednotlivé teorie na současné vědecké zkoumání. Zabýváme se tak jejich původní i současnou podobou.

Další část naší teoretické práce se zabývá sociálním vyloučením, jako rizikovým faktorem při vzniku sociálně patologických jevů. Vymezujeme zde pojem sociální vyloučení a sociálně vyloučené lokality a snažíme se popsat, jaké důsledky sociální vyloučení představuje pro obyvatele takových lokalit. Snažili jsme se také zmapovat kriminalitu v tomto prostředí.

V kapitole, která se zaměřuje na současný výzkum, jsme se snažili zachytit to, jakým způsobem je kriminalita zkoumána v současné době a jaké nejnovější výzkumy byly provedeny v kontextu nějakým způsobem sociálně znevýhodňujícího prostředí.

Empirická část se zabývá výzkumem kriminálního jednání takovým způsobem, jak si jej interpretují pachatelé ze sociálně vyloučených lokalit. V našem výzkumu jsme se zaměřili, jaký byl průběh dětství a celková situace v primární a sekundární rodině probanda, jak mohla vrstevnická skupina, případně lidé z bezprostředního okolí ovlivnit vývoj kriminálního jednání u probanda v mladistvém či dospělém věku, co bylo prvním impulzem, který probanda vedl ke spáchání trestného činu, jaká je další motivace páchat trestné činy, případně se jich nedopouštět, jak se ke své trestné činnosti staví sám proband a jaký názor má na kriminalitu obecně.

Pro zodpovězení těchto výzkumných otázek jsme si zvolili kvalitativní výzkumný design. Výzkum byl prováděn prostřednictvím případových studií a terénního výzkumu. Během procesu sběru, analýzy a interpretace dat jsme použili narativní přístup. Pro narativní analýzu jsme použili identifikaci fabule a syžetu, holisticko-obsahovou a kategoriálně-obsahovou interpretační perspektivu.

Při výběru výzkumného vzorku jsme uplatnili metodu záměrného výběru přes instituci a metodu sněhové koule. Tvorba dat proběhla prostřednictvím interview a pozorování. Pozorování bylo využito introspektivní i extrospektivní, přímé a otevřené. Podle struktury se jednalo o nestrukturované pozorování. Při popisu jsme zvolili molární přístup. Interview bylo prováděno polostrukturovaně, kdy jsme si vymezili okruh otázek, které se vztahují k zájmu našeho zkoumání.

Praktická část pojednává také o etických aspektech výzkumu. V rámci naší studie jsme se vzhledem k citlivosti tématu museli zaměřit především na ochranu osobních údajů jednotlivých probandů a na fyzickou bezpečnost výzkumníka. Důraz byl kladen na dobrovolnost probandů.

Práce nabízí přehled jednotlivých případů, v rámci kterých se snažíme nastínit životní příběh jednotlivých probandů ve vztahu k vývoji jejich kriminálního jednání. Získaná data jsme analyzovali, abychom mohli zjistit, jak jednotlivé situace zmíněné v příběhu ovlivňují příběh jako celek. Syntézou příběhů jsme se zaměřili na ty aspekty příběhů, které je možné vysledovat ve vyprávění všech probandů a zjistit tak, v čem si jsou podobné a v čem se naopak liší.

V příbězích probandů se objevoval vliv rodinného zázemí, který spoluvytvářel to, jakým způsobem pachatelé na svoji trestnou činnost pohlíželi, a zda a jakým způsobem tuto činnost rozvíjeli. Ve dvou případech se projevil vliv sociální skupiny na rozvoj kriminálního chování. Motivaci k nepáchání trestné činnosti tvořila nejčastěji rodina. Kriminalitu obecně pojmají naši probandi jako přirozenou součást života.

Limitem našeho výzkumu byla především rizika, která vyplývala z osoby výzkumníka. Rizikové také bylo samotné téma, kterého se výzkum týkal. Z důvodu malého výzkumného vzorku není možné výsledky studie zobecnit na celou zkoumanou populaci. Výsledky

studie považujeme za podnět pro formulaci proměnných, které by bylo vhodné dále sledovat ve výzkumech kriminality v sociálně vyloučených lokalitách.

Literatura

- 1) Arnau, F. (1966). *Člověk mimo zákon*. Praha: Orbis.
- 2) Barnes, J. C., Boutwell, B. B., & Beaver, K. M. (2013). Genetic risk factors correlate with county-level violent crime rates and collective disadvantage. *Journal Of Criminal Justice*, 41 (5), 350 – 356. doi: 10.1016/j.jcrimjus.2013.06.013.
- 3) Beccaria, C. (1893). *O zločinech a trestech*. Praha: Otto .
- 4) Cloninger, C. R., Svrakic, D. M., & Przybeck, T. R. (1993). A psychobiological model of temperament and character. *Archives of General Psychiatry*, 50, 975–990.
- 5) Čermák, I. (2002). Myslet narativně: kvalitativní výzkum „On the Road“. In Čermák, I. & Miovský, M. (Eds.), *Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí*. Sborník z I. ročníku konference (11 – 25). Tišnov: SCAN.
- 6) Čermák, I., Hiles, D., & Chrz, V. (2007). Narativně orientovaný výzkum: interpretační perspektivy. In Řehan, V. & Šucha, M. (Eds.), *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku VI: Vybrané aspekty teorie a praxe* (53 – 66). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- 7) Čírtková, L. (2004). *Forenzní psychologie*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- 8) Eysenck, H. J. (2013). *Crime and personality*. Routledge.
- 9) Ferjenčík, J. (2000). *Úvod do metodologie psychologického výzkumu: jak zkoumat lidskou duši*. Praha: Portál.
- 10) Fischer, S. & Škoda, J. (2009). *Sociální patologie: Analýza příčin a možnosti ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Praha: Grada.
- 11) GAC (2006a). *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*. Praha: Nová škola.
- 12) GAC (2006b). Mapa sociálně vyloučených a sociálním vyloučením ohrožených romských lokalit v České republice. Získáno 12. března 2015 z <http://www.esfcr.cz/mapa/?rewrite=mapa>.
- 13) Giddens, A. (1999). *Sociologie*. Praha: Argo.
- 14) Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál
- 15) Hirt, T. & Jakoubek, M. (Eds.) (2006). „Romové“ v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Aleš Čeněk.
- 16) Holcr, K. & kol. (2009). *Kriminologie*. Praha: Leges.
- 17) Hrčka, M. (2001). *Sociální deviace*. Praha: Sociologické nakladatelství.

- 18) Chen, W., Lin, M., & Liu, J. (2010). Maternal age as a crucial factor between low birth weight and crime: Evidence from Taiwan's National Data – A research note. *Social Science Research*, 39(6), 1047 – 1058. doi:10.1016/j.ssresearch.2010.08.011.
- 19) Chrz, V. (2009). Co děláme, když interpretujeme. In Šucha, M., Charvát, M., & Řehan, V. (Eds.), *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku VIII* (13 – 26). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- 20) Jakovlev, A. M. (1973). *Zločinnost a sociální psychologie: Sociálněpsychologické zákonitosti protiprávního chování*. Praha: Orbis.
- 21) Jandourek, J. (2011). *Sociologie zločinu: Proč lidé vraždí a jezdí načerno*. Praha: Portál.
- 22) Kaiser, G. (1994). *Kriminologie*. Praha: C. H. Beck.
- 23) Keller, J. (2010). *Tři sociální světy: Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- 24) Koudelková, A. (1995). *Psychologické otázky delikvence*. Praha: Victoria Publishing.
- 25) Lombroso, C. (2006). *Criminal man*. Duke: University Press.
- 26) Matoušek, O. & Matoušková, A. (2011). *Mládež a delikvence*. Praha: Portál.
- 27) Matoušková, I. (2013). *Aplikovaná forenzní psychologie*. Praha: Grada.
- 28) Mareš, P. (1999). *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- 29) Mareš, P. & Sirovátka, T. (2008). Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluze) – koncepty, diskurs, agenda. *Sociologický časopis*, 44(2), 271 – 294.
- 30) Marešová, A. (2014). Trendy kriminality v ČR: především z pohledu statistik Policie ČR. In Marešová & kol. (Eds.), *Analýza trendů kriminality v roce 2013* (11 – 28). Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- 31) Mednick, S. (1985). Crime in the family tree. *Psychology Today*, 19, 58 – 61.
- 32) Ministerstvo práce a sociálních věcí. (2014). *Strategie sociálního začleňování 2014 – 2020*. Získáno 12. března 2015 z http://www.mpsv.cz/files/clanky/17082/strategie_soc_zaclenovani_2014-20.pdf.
- 33) Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.

- 34) Moravec, Š. (2002). Sociální vyloučení. In kol. autorů. *Úvod do terénní sociální práce* (3 – 6). Brno: DROM.
- 35) Novotný, O., Zapletal, J., & kol. (2008). *Kriminologie*. Praha: ASPI – Wolters Kluwer.
- 36) Netík, K. & Netíková, D. (1994). *Vybrané kapitoly z forenzní psychologie pro právníky*. Praha: Ústav kriminalistiky právnické fakulty Univerzity Karlovy.
- 37) Percy-Smith, J. (Ed.). (2000). *Policy Responses to Social Exclusion. Towards Inclusion?* Buckingham: Open University Press.
- 38) Polišínská, V. A. (2009). Popis osobnosti pachatele trestného činu vloupání dle Cloningerova Dotazníku Temperamentu a Charakteru. = Description of burglar's personality according to Cloninger's Temperament and Character Inventory. *Československá Psychologie*, 53(6), 545 – 555.
- 39) Říčan, P. (1998). *S Romy žít budeme – jde o to jak: Dějiny, současná situace, kořeny problémů, naděje společné budoucnosti*. Praha: Portál.
- 40) Strauss, A. & Corbinová, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert.
- 41) Tomášek, J. (2010). *Úvod do kriminologie: Jak studovat zločin*. Praha: Grada.
- 42) Trestní zákon 40/2009 Sb.
- 43) Tyler, K. A., Kort-Butler, L. A., & Swendener, A. (2014). The Effect of Victimization, Mental Health, and Protective Factors on Crime and Illicit Drug Use Among Homeless Young Adults. *Violence and Victims*, 29(2), 348 – 362. doi:10.1891/0886-6708.VV-D-12-00091R1.
- 44) Zákon o sociálních službách 108/2006 Sb.
- 45) Vágnerová, M. (2004). *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál.
- 46) Výzkum kriminality v sociálně vyloučených lokalitách na Sokolovsku, Mostecku a v Ústí nad Labem a okolí (2006). Získáno 6. března 2015 z www.epolis.cz/download/pdf/materials_70_1.pdf.

Abstrakt diplomové práce

Název práce: Analýza životního příběhu bývalých vězňů ze sociálně vyloučených lokalit

Autor práce: Veronika Kobzová

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Panajotis Cakirpaloglu, DrSc.

Počet stran a znaků: 59 stran, 114 871 znaků

Počet příloh: 3

Počet titulů použité literatury: 46

Abstrakt:

Práce se zaměřuje na identifikaci rizikových faktorů v životním příběhu bývalých vězňů ze sociálně vyloučených lokalit. Pomocí narativní analýzy jsme u probandů zjišťovali průběh dětství a situaci v rodině, vliv vrstevnické nebo sociální skupiny, první impulz pro spáchání trestného činu, další motivaci páchat nebo nepáchat trestné činy a postoj ke kriminalitě. Při formulaci výzkumných otázek jsme vycházeli z řady teorií kriminality. V rámci kvalitativního výzkumu jsme analyzovali případové studie, které jsme získali terénním výzkumem. Výběr vzorku probíhal metodou záměrného výběru přes instituci a metodou sněhové koule. Data byla sesbírána polostrukturovaným interview a pozorováním. Pro interpretaci výsledků jsme využili identifikaci fabule a syžetu, holisticko-obsahovou a kategoriálně obsahovou perspektivu. V příbězích se objevil vliv rodinného zázemí, který spoluvytvářel to, jak pachatelé na svoji trestnou činnost pohlíželi, a zda a jakým způsobem ji rozvíjeli. Ve dvou případech se projevil vliv sociální. Motivaci k nepáchání trestné činnosti tvořila nejčastěji rodina. Kriminalitu obecně pojmají naši probandi jako přirozenou součást života.

Klíčová slova: kriminální jednání, teorie kriminality, sociální vyloučení

Abstract of thesis

Title: Analysis of the life story of former prisoner from socially excluded localities

Author: Veronika Kobzová

Supervisor: Doc. PhDr. Panajotis Cakirpaloglu, DrSc.

Number of pages and characters: 59 pages, 114 871 characters

Number of appendices: 3

Number of references: 46

Abstract:

The work focuses on identifying risk factors in the life story of former prisoners from socially excluded localities. Using narrative analysis, we investigated the probands during childhood and family situation, peer influence or social group, the impetus for the offense, a further incentive to commit or not to commit crimes and attitudes towards crime. In formulating research questions are based on a number of theories of crime. The qualitative study we analyzed case studies that we have received field research. Sampling was conducted using purposive sampling across the institution and snowball sampling method. Data was collected by semi-structured interview and observation. To interpret the results, we used the identification of plot and plot, holistic-content and categorical content perspective. The stories appeared influence of family background, which helped create it, how criminals to their crime looked, and whether and how it developed. In two cases manifest the effect of social. Motivation is aimed at not committing a crime consisted mostly family. Crime generally is considered of our probands as a natural part of life.

Key words: criminal behavior, theories of crime, social exclusion

Přílohy

Příloha č. 1: Polostrukturovaný rozhovor

POLOSTRUKTUROVANÝ ROZHOVOR

Úvodní část

- 1) Kde účastník výzkumu žije
- 2) Věk
- 3) Rodinný stav
- 4) Děti – pokud ano, kolik
- 5) Současné zaměstnání (ano/ne)
 - délka současného zaměstnání
 - kolik zaměstnání jste vystřídal (před uvězněním)

(po uvěznění)
- 6) Co tvoří příjem (dávky, práce)

Jádro rozhovoru

- 1) Primární rodina – popis situace v rodině, když byl malý (úplná/neúplná, počet sourozenců, pořadí mezi sourozenci, celková atmosféra, jak se cítil ve své rodině), měl nějaký dětský sen o vysněném povolání/budoucnosti
- 2) Škola – vzpomínky na základní školu, spolužáci, kamarádi, proč nepokračoval v dalším studiu/následné vzdělání (nejvyšší dosažené vzdělání)
- 3) Přátelé – z jakého prostředí (škola, mimo školu,...)
- 4) Znal před svým uvězněním někoho ze svého okolí, kdo prošel vězením/páchal trestnou činnost (někdo z rodiny, přátel) – co si o tom myslel, jaký na to měl názor
- 5) První impuls k trestnému činu – páchal trestnou činnost/měl problémy se zákonem před dovršením 18 let, okolnosti prvního trestného činu – jaký čin to byl
- 6) Celková anamnéza trestů – za co byl poprvé odsouzen, druh dalších trestných činů, motiv, odsouzení – po jak dlouhé době páchání trestné činnosti, na jak dlouho, kolikrát se odsouzení opakovalo
- 7) Co ho vedlo k opakovanému páchání trestné činnosti
- 8) Jaký měl pocit při páchání trestné činnosti – bylo mu to jedno, výčitky svědomí
- 9) Jak se primární rodina stavěla k tomu, že byl uvězněn
- 10) Kdy založil sekundární rodinu – názor manželky, dětí

- 11) Co ho ve vězení nejvíce zaskočilo (příjemně/nepříjemně), co mu vězení vzalo/dalo, jak to prožíval
- 12) Bylo samotné uvěznění dostatečně odstrašujícím faktorem pro budoucí nepáchání trestných činů
- 13) Co bylo na uvěznění nejhorší – co mu nejvíce chybělo, na co se těšil
- 14) Kdo byl „venku“ největší oporou, kdo na něj čekal, čeho se při uvěznění držel
- 15) Jaká byla další motivace nepáchat další trestnou činnost po propuštění
- 16) Kam vedly jeho první kroky po propuštění z vězení
- 17) Jaký byl návrat zpět, kdo ho čekal, co dělal po svém návratu, co bylo jinak, co nečekal, jaké změny zaznamenal ve svém životě

Závěrečná část

- 1) Jak na své činy pohlíží zpětně – udělal by to znovu, i když už teď ví, jak to probíhalo dál - dalo se něco udělat jinak
- 2) Co by řekl svým dětem, kdyby byly ve stejné situaci jako dříve on
- 3) Myslí si, že by se mu to mohlo ještě v budoucnu stát, že by se dostal do vězení, že by musel páchat trestnou činnost, dělá něco pro to, aby se situace neopakovala
- 4) Má teď nějaké problémy díky tomu, že byl ve vězení – např. sehnat práci
- 5) Plány do budoucna

Příloha č. 2: Přepis rozhovoru č. 3

Pro účastníky výzkumu jsme pro účely tohoto přepisu použili zkratky V jako výzkumník a P jako proband. V rámci tohoto přepisu jsme také pozměnili názvy osob a míst, které účastník jmenoval. Změnu jsme provedli takovým způsobem, aby to nijak neovlivnilo strukturu vyprávění.

V: Mohl byste mi o sobě něco říct, kolik vám je let, s kým žijete?

P: Je mi třicet let, žiju s družkou. Vychováváme tři děti.

V: Máte nějakou práci:

P: Teďkej jsem nezaměstnaný.

V: A mohl byste mi říct, z čeho žijete, co tvoří váš příjem?

P: Příjem tvoří jen dávky.

V: A byl jste někdy zaměstnaný?

P: V Česku jsem měl jen jednu práci před uvězněním. Jinak, když byly děcka mladší, tak jsem jezdil vždycky na pár měsíců pracovat do ciziny.

V: Teď už nejezdíte:

P: Teď už nejezdím, protože nechci, aby děcka musely často měnit školu a bez rodiny taky nechci dlouho být.

V: Takže vy jste vždycky jezdil s celou rodinou?

P: Jo jo.

V: A proč jste nezůstal žít v zemi, kde jste měl práci?

P: Protože tady mám zase zbytek rodiny a nechci žít zase úplně bez nich.

V: Takže vy jste vždycky takhle na nějaký čas odjel a přivezl jste si nějaké peníze, ze kterých jste žil tady?

P: Jo. Takhle sme se vlastně mohli odstěhovat sem.

V: Jak dlouho tady už žijete?

P: Asi pět šest měsíců.

V: Mohl byste mi teď něco říct o vašem dětství, jak jste vnímal situaci v rodině, jestli máte sourozence?

P: Měl jsem tak normální, dobrý dětství. Vyrostl jsem v lokalitě, v romský rodině. Rodiče žili spolu. Mám jednoho mladšího sourozence.

V: Měl jste nějaký dětský sen? Čím byste třeba chtěl být, až vyrostete?

P: Jako dítě jsem chtěl být karatistou. Chodil jsem do karate chvílu. Jinak bratranec mě cvičil. Ale začal jsem chodit do školy, to jsem nedodělal, to byla stavební výroba, to mě nebavilo. A to už jsem se karate nevěnoval, to už začala potom tráva. Potkal jsem tam kluky, bílý kluky, co mě naučili kouřit trávu a už to šlo. Chtěl jsem trávu vyzkoušet, zalíbilo se mi to, tak jsem kouřil trávu, potom to jelo dál a pak už jsem přestal se vším. 4 roky a pak už jenom cigára.

V: Co vás dovedlo k tomu, že jste s tím přestal?

P: Zkušenostma mě to dovedlo k tomu, že jsem přestal.

V: Říkal jste, že střední školu jste nedokončil, jaké máte vzpomínky na základní školu? Co spolužáci, učitelé?

P: Ze základky dobrý vzpomínky, dobrý kamarády, učitelé byli v pohodě. Já jsem nechodil na zvláštní, chodil jsem normálně mezi bílýma. Jestli ve škole nás bylo čtyři max. v tu dobu. Tam přede mnou, oni už vycházeli tou dobou.

V: Z jakého prostřední byli nejčastěji vaši kamarádi, se kterými jste trávil čas? Byla to spíše škola nebo lokalita?

P: Nejvíce jsem se vídal s klukama ze školy.

V: Znal jste před svým uvězněním někoho, kdo prošel vězením? Jestli ano, co jste si o tom myslel?

P: Jo, znal jsem někoho, kdo prošel vězením ještě před tím, než jsem tam byl já. Do vězení se může dostat každý. Nepohlížel jsem na ně nějak jinak. Nemyslel jsem si, že třeba se dostanu někdy já. A dostal jsem se. Beru to jako přirozenou součást života, která se může stát.

V: Mohl byste mi říct konkrétně, za co vás soud odsoudil k výkonu trestu a co vás vedlo ke spáchání toho činu?

P: Seděl jsem jen jednou za rvačky. Byl jsem mladej, blbej, jsem ještě nevěděl. Jsem byl moc výbušnej. Něco se mě dotklo a už. To byl ještě dobrej soudce. že mi dal asi osmkrát nebo devětkrát podmínky a já jsem je vždycky nedodržel, tak mi to zase furt zvětšoval a zvětšoval a zvětšoval a pak už to nešlo. Prospěšky jsem dělal, ty jsem udělal. Za to, za co mě měli odsoudit, za to mě neodsoudili, na to mi nepřišli, ale takové blbosti, to se člověku nastřádá a potom jde.

V: Měl jste problémy se zákonem už před 18. rokem?

P: Já jsem měl problémy s rvaním. Já jsem svatý nebyl. To až teďka. Ale ten kriminál mě jako ponaučil. Už bych tam jako nechtěl být zpátky nebo tak. Už jsem měl 1 děcko, no a pořád být někde zavřenej, furt jen snídaně, oběd, večeře.

V: Co by se teda dalo říct, že pro vás bylo největší motivací, abyste se do vězení už nedostal?

P: Největší motivací pro mě byly děti a rodina. Moje družka na tom byla špatně, když mě zavřeli.

V: Počkala na vás vaše družka?

P: Nezlomila nade mnou hůl, počkala na mě. Byly to jen tři měsíce.

V: Ví vaše děti o tom, že jste byl trestaný?

P: No, nejstaršímu je 10, prostřední 8 a poslednímu je rok a půl. Nemladšímu byly dva roky, takže si to nejspíš nepamatuje.

V: A myslíte si, že s nimi o tom budete někdy mluvit, až budou starší?

P: Jo, asi jo.

V: Co byste řekl svému dítěti, kdyby se někdy ocitlo v situaci, že by jednalo nezákonně a vy o tom věděl?

P: Svému dítěti bych nezákonnou činnost zarazil. To je jasný, nikdo nechce třeba, aby měl syna kriminálního nebo tak. Bych mu dal pořádně za uši. Prvně bych jim teda vysvětlil, co je bude čekat. Dneska jsme v jiné době. My máme jinou mentalitu, než vy. To jsou komunisti. My jdeme s dobou, musíme tlačit děcka. Důležitá je otevřená komunikace. Teď už chodí u nás do školy 99 % cikánů. A ta učitelka nemá z celé třídy s mejma dětma žádný problém. Protože já jim říkám, vy nebuďte takoví, nemusíte být takoví, toto toto toto. Ostatní cikáni je můžou stáhnout, kteří nejsou takhle vedený. Doma můžou poslouchat, ale kamarádi, kamarádky je stáhnou a už budou jinačí. Já jsem takový byl. Já jsem přestal s trávou ze dne na den. S těma lidma jsem se přestal úplně stýkat. Družka mi nahradila všechno, protože jste zamilovanej a už vás nezajímají ty věci, co vás zajímaly před tím a je. To vás stáhne zase ona na něco jinačího, ne. Já jsem to takhle aspoň měl, že jsem ji měl rád, tak.

V: Zmiňujete, že s vašimi dětmi není ve škole žádný problém. Pociťujete třeba nějakou diskriminaci vůči vám nebo vašim dětem kvůli národnosti?

P: Diskriminaci na svých dětech nepociťuji. My mezi sebou cikány taky škatulkujeme. Když jsme bydleli na vesnici, tak tam jo. Tam ty děcka, tam jo. Ale tam to bylo spíš ze

závisti. Protože děcka maj všechno, co chtěou. Neříkám, že maj všechno, ale, co chtěou, tak to mají, některý třeba tam kolo neměly a toto. Oni si mysleli, že to všechno jim kupuju z dávek. Ale to bylo ještě před tím, než jsem bral dávky.

V: Takže jste si mohl dovolit koupit jim různé věci právě díky penízům, které jste si vozil ze zahraničí?

P: Ano. Tady se sousedy vycházím v pohodě i děcka. Když jsem se sem nastěhoval, musel jsem začít zdravít já. Pak už to časem bylo dobrý. To, že se ze začátku dívali přes prsty, to máš jasný, s tím musíš počítat. Můžeš být cikán, co vydělává milióny a pořád budeš cikán u nich. Já jsem vyrůstal víc s bílýma než s našema. Když puđu do města, budu řvat a budou dělat děcka bordel, tak jak se na mě budou dívat, neřeknou mi nic lidi? Tak to je jasný, ne? A když puđu slušně, normálně, to teda taky vždycky není pravidlem (smích). Ale to se mi stalo, že jsem šel na diskotéku a zničehonic se to. Minule jsem byl tady na tom, šel jsem dovnitř a tam borec, taky nějaký kikboxer na mě taky. Pořád na mě a furt procházel a vždycky do mě strčil. Ale asi tak padesátkrát. A jasně jsem mu to řekl. Jestli něco chceš, pojď ven. Pak ho chytli ti kluci a vyhodili ho ven.

V: Nechal byste se kvůli tomu vyprovokovat třeba zase k rvačce, i když víte, že už jste za to seděl?

P: Vyprovokovat bych se nechal. Tady je malý město, tady se skoro každé zná, jestli jste cikán nebo bílej. Vidíte se, takže, třeba bydlím tady už dva roky. Ale už jdu třeba sem do obchodu, už mě znají. Nemusím si s něma povídat nebo to, ale chodím tam, toto toto, tak už je to jinačí, než když půjde tam nějaký druhý a zase ho budou znát. Záleží hodně na tom, jak se chováš. Prvně tam půjdeš a oni si budou myslet, že tam něco ukradneš. Ale musíš ukázat ty, že seš ten slušnej, když chceš být slušnej. Prostě si ty vztahy vytvořit. Ted'kon na bar XY, tam jsou některý barmanky nepříjemný, drzý. Já se s něma třeba nehádám nebo tak. Projde třeba ten Kuba, mě pozdraví, bude se mnou mluvit, a jak oni uvidí, že se se mnou baví, tak máš vidět, jak ty barmanky otočí. Cikáni musí mít vytypovaný svoje hospody a tak. Ale budu chodit tam, kde mě někdo zná, to je jasný, nebudu chodit tam, kde mě nezná, tam můžu očekávat jenom problém. Ale já to nějak neberu. Budu chodit tam, kde budu v pohodě. Čím víc lidí znáš, tím menší můžeš očekávat problémy. Mně se ještě žije docela dobře. Ale musím být slušný, něco pro to musím udělat, ale dvakrát víc, než bílý. Nebo musím mít v kapse.

V: Mohl byste mi ještě říct, když jste byl ve výkonu trestu, co vás tam nejvíce překvapilo, co jste nečekal?

P: Ve vězení mě nejvíce překvapil režim. My nejsme zvyklí na režim. Něco jináčího je, když třeba děcka z děcáku jsou od malička v děcáku a jsou zvyklí na nějaký režim. Přijdou ven, něco udělají a oni vijou, do čeho dou, ale takový, co normálně vyrůstáme a dostanou se do kriminálu, tak ten režim je zlomí. A můžete být tvrdák, jakej chcete. Největší šok bylo setkat se s režimem. Nejvíce mi chybělo, že si nemůžu dělat, co chci a kdy chci. Ale nejvíce mi chyběla rodina. To je jasný.

V: Kdo pro vás v té době byl největší oporou venku?

P: Moje družka.

V: A bylo něco, co vás překvapilo, když jste vyšel z vězení? Setkal jste se třeba s tím, že by se na vás někdo díval nějak jinak?

P: Venku mě nic nepřekvapilo, vrátil jsem se do zajetých kolejí. Když jsem vyšel z vězení, tak jsem neměl blběj pocit jít mezi lidi venku. Horší to je pro kluky, co tam jsou dýl. Známe kluky, co tam seděli deset let a pak vyjdou ven a nevědí, co, kde mají zmáčknot.

V: Kam jste šel jako první, když vás pustili?

P: Jako první z vězení jsem šel za družkou, moc jsem se na ni těšil.

V: Jak hodnotíte vaši zkušenost s uvězněním zpětně? Kdy víte, jak to dopadlo, říkáte si, že by se třeba dalo udělat něco jinak, že jste se do vězení dostat nemusel?

P: S tímhle rozumem už bych to neudělal, teďkež už přemýšlím jinak. I když mě třeba něco naštvě nebo tak, ale dokážu si to teďka, co bych za to mohl mít, jaký bych měl následky, takže teď už přemýšlím takhle.

V: Pociťujete nějaké problémy kvůli záznamu v trestním rejstříku?

P: Záznam mi nekomplikuje život, třeba kvůli práci nebo tak.

V: Myslíte si, že by se vám mohlo v životě znovu stát, že byste se dostal do vězení?

P: Neříkám, že se nemůže stát, že bych se do vězení nemohl dostat znovu. Záleží, o co jde a tak.

V: Jaké máte plány do budoucna?

P: Teď jsem spokojenej. Plány žádný nemám, nechávám to tak, jak to je, jak jde život, tak to jde. Teďka hlavně řeším děcka, do školy a ať je něco z děcek. Děckám se věnuju.

Příloha č. 3: Formulář zadání diplomové práce